

Türkiye'nin Kimlikler Siyaseti ve Sosyolojisi

The Sociology and Politics of Identity in Turkey

Mehmet Karakaş¹

Özet

Kimlik kurgusu, toplumsal ve bireysel anlam dünyalarının inşasında belirleyici referanslardan biridir. Çünkü kimlikler hem toplumsal hem de bireysel olarak inşa edilmektedir. Kimlikler aynı zamanda, siyasal sınırların çizilmesiyle ötekinin ötekiliği içselleştirilerek tasarlanır ve somut pratikleri olan teorik çerçeveye biçimlendirilir. Bunun yanında daima siyasallaşmış bir toplumu da gerektirir. Türk toplumunda da kimlik inşa süreçleri, daima siyasal değişim dinamiği olarak işlev görmüştür. Kimlikler siyaseti çerçevesinde şekillenen politikalar, esasında Osmanlı'dan günümüze siyasal yapıyı etkileyen ve genel olarak da toplumsal yapı üzerinde belirleyici olan bir faktör olagelmıştır. Toplumların tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları temel kırılma dönemleri, kimlik konusunda da değişikliklere yol açmıştır. Batılılaşma tarihi ve 1980 sonrası neo-liberal süreçte meydana gelen gelişmeler, Türk toplumu açısından kimlik kurgusu konusunda farklılaşmaları ifade etmektedir. Bu çalışmada, Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine kimlikler siyaseti ve sosyolojisi, temel kimlik önerileri ekseninde tartışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Kimlik, Siyaset, Osmanlılık, İslamcılık, Türkçülük, Kürtçülük, Alevilik.

---

1 Prof. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü
Öğretim Üyesi, mkarakas@aku.edu.tr

Abstract

The construction of identity is one of the determinant factors in constructing a valid individual and social world, for identities are constructed both individually and socially. Identities through the demarcation of political boundaries the internalization of the essential dissimilarity of the other is created and the theoretical underpinning of actual practices is formulated. In addition, it always requires a politicized society. The construction processes of identity in Turkish society have always functioned as a dynamic of political change. In fact, policy formed around identity politics has always been an essential determining factor on political, and in general, on the social structure from Ottoman to modern times. At turning points in the history of societies, changes in the issue of identity also occur. The developments that took place under the partiality for Westernization and in the post-1980 neo-liberal process exhibit variations in the identity construction of the Turkish community. In this study, the politics and sociology of identity will be discussed in relation to the formulations of identity from the time of Ottoman Turkey to the modern Turkish Republic.

Keywords: *Identity, Politics, Ottomanism, Islamism, Turkism, Kurdism, Alevism.*

Giriş

Modernleşme sürecinin yarattığı bireysel ve toplumsal etkileşim unsurlarının en etkili olanlarından biri kimlik kurgusudur. Kimlik kurgusu, toplumsal ve bireysel anlam dünyalarının inşasında belirleyici referanslardan biridir. Çünkü kimlikler hem toplumsal hem de bireysel olarak inşa edilmektedir. Bireye ve topluluğa kategorik düzeyde farklı anlam dünyaları sunan kimlikler, tanımlayıcı referans olarak işlev görürler. Kimlikler, deneyimlerin ve öznel konunun farklı öğelerinden oluşur, ama eklemledikleri zaman, özgün öğelerinin toplamından daha fazla bir şey haline gelirler. Kimlikler asla sabit değildir, kompleks ve değişkenliklerine bağlı olarak sürekli yeniden konumlanırlar. Toplumsal ve tarihsel bir olgu olan kimliğin algılanma biçimi, insanın yaşadığı değişime paralel olarak değişebilmektedir.

Aynılığı ve sürekliliği içeren kimlik kurguları, kişiyi başkalarından ayırt eden duygu, düşünce, değer ve tutumların kaynaşmış yapısı ile belirlenen bütünselliklerdir. Bireyler, kimliklerini çoklu bir çatışma ortamında oluşturur ve bu çatışmaların hem öznesi hem de nesnesi olarak farklı eksenler üzerinde, farklı şekillerde kendini konumlandırır. Farklı kimlikler birbirleriyle etkileşim içinde bulunurlar. Ancak söz konusu etkileşimler, uzlaşmaya değil farklılaşmaya yol açar. Çünkü “kimliği tanımlama aşamasında zorunlu olarak farklılık stratejisi üzerinden hareket etmek gerekmekte ve bu şekilde kurulan her kimlik öteki karşısında sınırlar çizmeye zorlanır.” (Laclau, 2000: 28). Kendini tanımlamak için farklılığa vurgu yapan kimlik, bir yandan farklılığı ötekileştirirken, öte yandan temelde bir benzerlik havuzunu, bir aidiyeti ve mensubiyeti ifade ederek, bu benzerlik üzerinden homojen bütünselliği olan bizlik kategorisini oluşturmaktadır. Ancak farklılıklarıyla var olabilen, öteki olmadan kurulamayan, benzeşenlerden oluşan bir kategori olan kimlikler, hem dışlayıcı hem kapsayıcı karakteri içinde barındırmaktadır.

Kimlik inşa etmeye ilişkin çözümleyici soru; “ben kimim, benim dışındakiler kimler?” sorusudur. Bu soruya verilen cevaplar, bireyleri ve toplulukları sınıflandıran, farklılıklarını vurgulayan ve aralarındaki sınırları sabitleyen bir tanımlamayı ifade etmektedir. Çünkü birey böyle bir tanımlama çerçevesinde kimlik edindiğinde duruşunu ve bakışını da belirtmiş olur; yani katıldığı veya üyesi olduğu toplum-

sal ilişkiler ağında bir toplumsal özne olarak şekillenir. Aynı zamanda, içinde yaşanılan toplumsal, kültürel ve ekonomik ilişkilerle geçmişin konjonktürünü ortaya çıkarır. Kimlikler, çoğu zaman görüngülü imgeler üretimi sürecinde ortaya çıkar ve yeniden üretilir. Kimliklerin sosyolojik ve psikolojik yapılanmaları, her tür özcü ya da durağan belirleyici etkenlere karşı çıkan devamlı bir süreçtir. Kimlikler, siyasal sınırların çizilmesiyle ötekinin ötekiliği içselleştirilerek inşa edilir ve somut pratikleri olan teorik çerçeveye biçimlendirilir. Bunun yanında daima siyasallaşmış bir toplumu da gerektirir. Toplumla kimlik arasındaki bu ilişki, toplumların gelecek yönelimini belirlemedeki gücünü ve toplumsal yapının temel dinamiklerinden birini oluşturduğunu göstermektedir.

Topluluk halinde yaşamının bir özelliği olarak her insanlık durumunda, benzeşme ve farklılaşma referansı olma adına kimlik kurgusu gerçekleştirilmiştir. Ancak modernlik paradigmasının bir parametresi olarak beliren kimlik kurgusu, kimlikle ilgili tanımlamaların yeniden yapılmasına neden olmuştur. Toplumların tarihsel süreç içerisinde yaşadıkları temel kırılma dönemleri, kimlik konusunda da değişikliklere yol açmıştır. Önemli bir kırılmayı ve dönüşümü ifade eden modernlik paradigması da kimlik konusunda yeni açıklamalar yapılmasına zemin hazırlamıştır. Ancak yeni dönemde “modern dünya tek tipleşmeden çekinmekte ve bu yüzden de kimlikle ilgili genel bir kaygı duymaktadır” (Bayart, 1999: 22).

Tarihsel gelişim sürecinde yaşadığı kırılma noktalarıyla birlikte Türk toplum kimliği de her yenilenme sürecinde kendini yeniden tanımlamıştır. Bunu yaparken de siyasi bir topluluğa dayanmayı ihmal etmemiştir. Batılılaşma tercihi, Cumhuriyetin inşası ve 1980 sonrası süreçte meydana gelen gelişmeler, son iki yüzyıllık süreçte Türk toplumu açısından kimlik kurgusu konusunda yenilenmeyi ifade etmektedir. Söz konusu süreçlerin bir olgusu olarak kendini yenileyen kimlik kurguları ise, dayandıkları siyasi topluluklar üzerinden siyaseten mensubiyeti ifade eder hale geldiler. Bir sonraki aşamada ise bizzat siyasetin kendisi durumuna geldiler. Diğer bir ifadeyle kimlikler, siyaseti üretmenin araçları haline dönüştüler. Günümüzde kimliğe endeksli siyasal arayışlar ve ayrışmalar, bütün dünyada kendini gösteren ve siyasal tartışmaların odağında olan bir konudur. Bu çalışmada, Osmanlı Türkiye’sinden

Cumhuriyet Türkiye'sine kimlikler siyaseti ve sosyolojisi, temel kimlik önerileri ekseninde tartışılacaktır.

Osmanlı Türkiyesi'nden Cumhuriyet Türkiyesi'ne Kimlikler Siyaseti

Kimlik inşası, siyasal ve kültürel toplumsallaşma süreçlerinde önemli işlevler üstlenen kimi kurgusalılıklar ve gerçekliklere dayanır. Dolayısıyla bütün siyasal yapılar için önemli bir dinamiktir. Kimlikler siyaseti dünya ölçeğinde ortaya çıkan toplumsal, siyasal hareketleri kapsayacak bir kavram olarak kullanılmaktadır. Batı'da yeni toplumsal hareketler bağlamında tanımlanmakta ve bu nedenle demokratik hak talepleri ile birlikte değerlendirilmektedir.

Kimlik siyaseti üzerine geliştirilen yaklaşımlar, genellikle kimlik ya da tanınma taleplerini dile getiren değişik grupların mağduriyeti üzerine kurulmuştur. Mağduriyet psikolojisinin baskın olduğu söylemler hem kimlik talebinde bulunanlar, hem de bu talepleri haklar temelinde meşrulaştırmaya çalışan aydınlar tarafından sıklıkla kullanılmaktadır. Ancak gerçekte mağdur olan, kimlik siyasetinin kısıncasına girmiş toplumsal düzendir. (Keyman, 1998: 43). İster verili olsun ister kurgusal olsun kimliklerin, siyasal projenin temel enstrümanı haline gelmesi, başka bir ifadeyle siyasetin kimlik kısıncasına girmesi, toplumsal grupların içine kapanması sonucunu doğurmakta ve ötekileştirmeyi kurumsallaştırmak suretiyle şiddeti ve fanatizmi davet etmektedir. İster dini, etnik, ulusçu, isterse cinsiyetçi olsun her türlü fundemantelizm, kimlik siyaseti aracılığı ile keskinleşmekte ve potansiyel bir şiddet kaynağı haline gelmektedir (Giddens, 2002: 245).

Kimlikler siyasetini keskinleştiren ve kimlikleri sınıflandıran faktör, kimlik söylemlerinin ötekini tarih dışı, tek boyutlu, kalıplaşmış bir gerçeklik boyutuna indirgeme anlayışıdır. Çünkü bu yollar birey ve gruplar, hem kimlikler kurgulayabilmekte hem de pozisyon alabilecekleri siyasal alan inşa edebilmektedirler. Böylece kimlikler üzerinden siyaset yapma dinamiği oluşmaktadır. Türk toplumunda da kimlik inşa süreçleri, daima siyasal değişim dinamiği olarak işlev görmüştür. Kimlikler siyaseti çerçevesinde şekillenen politikalar, esasında Osmanlı'dan günümüze siyasal yapıyı etkileyen ve genel olarak da toplumsal yapı üzerinde belirleyici olan bir faktör olagelmiştir.

Batılılaşma/modernleşme politikasının başlangıcından itibaren, Avrupa’da ortaya çıkan “milli kimlik” rüzgârına karşı durabilmek ve milliyetçilik akımının yıkıcı etkilerini bertaraf edebilmek amacıyla “Osmanlı kimliği” kavramı ortaya atılmıştır. Böylece Osmanlılık fikrine paralel olarak daha sonraki dönemleri de etkisi altına alacak şekilde kimlikler siyasetinin zemini oluşturulmuştur. Başka bir ifadeyle Osmanlı kimliğinin siyasal ve toplumsal içerik kazanmasıyla birlikte kimlikler siyasetinin fitili ateşlenmiştir. Akabinde *İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük ve Adem-i Merkeziyetçilik* gibi siyasal akımlar ortaya çıkarak; her biri ayrı bir kimlik inşasını beraberinde getirmiştir. Kimlikler ekseninde oluşan politikaların izdüşümü, Osmanlı’dan Cumhuriyete ve Cumhuriyet’ten de günümüze kadar Türk siyasal ve toplumsal yaşamı içerisinde daima kendini hissettirerek karşılığını bulmuştur. Diğer bir ifadeyle kimlikler siyaseti, geçmişte olduğu gibi bugün de, yarın da Türkiye’deki siyasal ve sosyolojik tartışmaları belirlemeye devam edecektir.

Osmanlı Kimliği ve Osmanlılık Siyaseti

Tanzimat’ın ilanıyla ortaya çıkan Osmanlılık siyaseti, Osmanlı’nın kimlik konusundaki klasik ve uzun soluklu siyasetinin eksen değiştirmesi anlamına gelmektedir. Çünkü 1860’lardan sonra bilinçli bir ideolojik projeye dönüşen Osmanlılık, İmparatorluğun uzun süredir takip ettiği “millet sisteminin” yerine ikame edilmeye çalışılan yeni bir kimlik siyasetini ifade etmekteydi. Millet sistemi, Osmanlı toplumunda kimlik sorununun dini bir renk kazanmasını ve etnik boyutu dışlayan bir çerçevede sürdürülmesini sağlayarak İmparatorluğun kimlik politikasının temelini oluşturmuştu (Timur, 2010: 167-168). Aidiyet ve mensubiyet duyguları ise kendine özgü bir form üzere geliştirilmişti. Aidiyet, kurgulanmış mutlak tezlerin inşa ettiği bir kimlik formu üzerinden değil, yaşamın güncel pratikleri üzerinden tabi olmayı ifade ediyordu. Aidiyetin somut yansımaları da yine vergi, askerlik, savaşmak ve hanedana sadakat gibi bireyle hanedanlık arasındaki gündelik ilişki biçimleri üzerinden şekillenmekteydi.

Fransız İhtilali sonrasında ortaya çıkan milliyetçi akımlar Osmanlıyı ziyadesiyle etkilemiş ve buna karşı çeşitli tutumlar geliştirilmiştir. Bu kapsamda Tanzimat döneminin sonlarına doğru bazı Osmanlı aydınları tarafından *Genç Osmanlılar Cemiyeti* ismiyle bir örgüt kurmuşlardır.

Bu örgüt etrafında bir araya gelen Yeni Osmanlılar, milliyetçi kalkışmaları durdurup ülkenin bütünlüğünü korumak amacıyla devletin sınırları içinde yaşayan bütün milletleri Osmanlılık düşüncesi etrafında toplamak istemişlerdir. Söz konusu amacı gerçekleştirmek için dil, din, mezhep ve ırk farkı gözetmeden herkesin aynı hak ve yetkilere sahip olmasını öngörmüşlerdir.

Avrupa’da ortaya çıkan milliyetçiliğin, vatanseverlik işlevi, İmparatorluk’ta Osmanlılık ideolojisiyle karşılanmaya çalışılmıştır. Özellikle Fransız İhtilali’nin yaygınlaştırdığı ideoloji ve kimlik bilincine hem karşıtlık içeren hem de onu karşılayan paralel bir girişim olarak Osmanlılık ve Osmanlılık üzerinden geliştirilecek kimlik politikası, devletin devamını sağlayan bir anlayış olarak da benimsenmiştir. Çünkü Osmanlılık düşüncesi ekseninde oluşturulacak Osmanlı kimliği bilinciyle, İmparatorluğun yüceltilerek, tüm farklılıkların aynı duygu çerçevesinde birleşeceği ve bütün çalkantıların yavaşlayacağı öngörüsünde bulunulmuştur. “Bütün bu amaçlarına rağmen Osmanlılık akımının sistemli bir düşünce olduğu söylenemez. Ancak bu durum, Osmanlılığın yaygın bir taraftar kitlesi olmadığı, İmparatorluk politikalarını etkilemediği ve entelektüel alanda karşılık bulmadığı anlamına gelmemektedir” (Karakaş, 2008: 69). Hedefleri ve sonuçları açısından değerlendirildiğinde ise başarılı bir girişim olduğundan söz edemeyiz. Özellikle İmparatorluğun Gayrimüslim unsurlarının Devlete olan bağlılık duygularını tahkim etme noktasında başarısız bir girişim olduğunu ileri sürebiliriz. Çünkü Osmanlılık politikası kapsamında yapılan reformlar gayrimüslim unsurların Osmanlı’dan uzaklaşıp Batılı güçlere yaklaşmalarına yol açmıştır.

Osmanlılık siyaseti, ulus temeli üzerinde milli-devlet kurma düşüncesine karşı, farklılıkları bir arada tutacak bir “üst kimlik” oluşturma esasına dayanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Osmanlılık fikri, “esasen, merkezi hükümetin, hem Müslümanları hem de Gayrimüslimleri kapsayan ve onlara Sultan adına eşit vatandaşlık hakkı başta olmak üzere çeşitli haklar bahşederek birleşmiş bir Osmanlı milleti yaratma isteğinin sonucuydu.” (Karpat, 2009: 43-44). Bu anlamda millet fikrine karşı ancak, modern düşünce ekseninde klasik Osmanlı devlet ideolojisinden radikal bir kopuş denemesi olması açısından da yeni bir durumu ifade etmektedir. Çünkü bu yeni anlayışa göre “tüm Osmanlıların, dinleri ve dilleri ne olursa olsun, Osmanlı Hanedanı’na değil de Osmanlı

vatanına bağlılık borcu vardı” (Ahmad, 2010: 47). Karpat’a (2009: 64) göre “Osmanlı Devleti sınırları içinde yaşayan tüm insanların ilk siyasi kimliği Osmanlılıktır. Bu kimliğin kökü devlet vatandaşlığıdır... Böylece kişiler sultanın kulu olmaktan çıkarak devlet vatandaşı sayılmak hakkını kazanmışlardır.”. Bir başka yaklaşıma göre “Osmanlılık, İslami simgelerden yararlanan ve Osmanlı devletinin İslami kimliğini ve savaşta yenilgilerden sonra Müslüman tebaanın moralini yükselten pragmatik bir siyaset olarak” (Kayalı, 2003: 34) tanımlanmaktadır.

“Osmanlı milleti” üst kimliği ekseninde Osmanlılık duygusu yaratmayı amaçlayan Osmanlılık düşüncesi, zamanın kimi düşünürlerine göre yeni şartlar bakımından başarılı olabilecek çözümleri içermemektedir. Bu nedenle ömrü en kısa olan kimlik siyaseti olmuştur. Milli bağımsızlık hareketlerinin artması, Ali Paşa’nın ölümü, Mithat Paşa ve ekibinin tasfiyesine bağlı olarak etkisini yitiren Osmanlılık, Osmanlı politik ikliminde yerini İslamcılık düşüncesine bırakmıştır. Bu gelişmede, Avrupa içi çatışmalarda dengelerin yeniden düzenlenmesi de etkili olmuştur. Almanya’nın, Fransa’yla yaptığı savaşı kazanması Avrupa’da yeni bir güç haline gelmesini sağlamıştır. Avrupa içi dengelere göre siyaset üreten Osmanlı, İngiltere ve Fransa’yla ilintili siyasetini değiştirerek Almanya’yla ilintili yeni siyasetler üretme çabasına girmiştir. II. Meşrutiyet sonrası gelişmeler neticesinde Osmanlılık siyaseti imkânlarını önemli ölçüde kaybederken, Osmanlılık, resmi politika olarak muhafaza edilmiştir. Ancak siyaseti belirleyen ana akımlar İslamcılık ve Türkçülük olmuştur. Çünkü her iki akım da Batı karşısında kullanılabilecek yeni siyasetler üretme imkân ve kabiliyetine sahipti (Landau, 1981: 47).

Osmanlılık düşüncesi ekseninde geliştirilen Osmanlı kimliği bilinci, Batı Avrupa’dan yayılan milliyetçilik ve romantizm akımlarının farklı unsurlar üzerindeki etkilerini engelleyememiş ve İttihad-ı Anasır’ı sağlayamamıştır. Ancak daha sonraki dönemlerde zaman zaman bir kimlik siyaseti malzemesi olarak gündeme gelmiştir. Çünkü Derrida’nın ifade ettiği üzere, tarihte ne epistemolojik kesin kopuşlar vardır, ne de kumaş has fikirler, akımlar veya kişiler birinin onların üzerini çizmesi, itelemesi ve ötelemesi ile kaybolmaktadır. Öldü denilen şeylerin bir anda her şeyin içine bir şekilde nüfuz edebildiğini veya musallat olduğunu görüp de şaşırılmamak gerekir. Osmanlılık da bir aidiyet bilinci olarak zaman zaman modern Türkiye’de bir hayalet gibi dolaşmaktadır.

dı. Özellikle 1980’li yıllarda Turgut Özal’ın dış politika anlayışı çerçevesinde dillendirilen Neo-Osmanlılık fikri, Adriyatik’ten Çin Seddi’ne ifadesinde karşılığını bulan bir coğrafya üzerinden kimlik siyaseti yapma şekline dönüşerek güncelleştirilmiştir. Ak Parti hükümetleri döneminde oluşturulmaya çalışılan dış politika esasları da, açık bir şekilde ifade edilmese de Neo-Osmanlılık çerçevesinde açıklanabilecek kodlara sahiptir.

İslami Kimlik ve İslamcılık Siyaseti

Kimlik tanımlamada, kurgulamada ve ifade etmede farklı bir özelliğe sahip olan din, daima farklılaşma veya benzeşme referanslarından biri olmuştur. Çünkü din referanslı kimlikler, diğerlerinden oldukça farklı belirlenimlere ve ihtiyaçlara dayanır. Dinsel kimlikler, temel dini esaslar üzerine kurgulanırlar. Dinlerin taleplerine göre de boyutları ve etki alanları belirlenir. Yahudilik ve Kıptilik gibi kültüre ya da coğrafyaya yönelik dinler dar çerçeveli kimlikler kurgularken, İslam ve Hıristiyanlık gibi mesajını yerkürenin her bölgesine ulaştırmak isteyen dinler ise evrensel düzeyde dinsel kimlikler kurgularlar. Dinsel kimlikler, her dönemde salt dinsel temele dayalı bir tanımlamayla yetinmemişlerdir. Zaman zaman milli kimlik gibi başka tür kimliklerle eklemlenme sürecine girerek eksen ve boyutları farklı kimliklere de dönüşebilmektedirler.

Toplumsal yaşam içerisinde toplumsal hareketliliğin temel görüntülerinden biri olan dinler, kendi mensupları arasında sıkı bağlar oluşturarak onlara hem bir toplumsal kimlik hem de bir dünya görüşü temin ederler. Çünkü varlıklarının devamını, ancak bu şekilde teminat altına alabilmektedirler. Kimlik oluşturmada rolü dönemsel olarak farklılaşsa da, bireye verdiği mesajlarıyla ve getirdiği ölçüleriyle din, kimlik bilincinin inşasında önemli bir faktör olmaya günümüzde de devam etmektedir. Bir değerler sistemi olan din, bireyler için geliştirdiği pratikler, ritüeller ve davranış kalıplarıyla topluluk zemininde bir kimliğin şekillenmesinde etkili olmaktadır. Klasik Osmanlı döneminde, politikaların belirlenmesinde farklı şekillerde etkili olan din faktörü, Batılılaşma sürecinin belirli bir aşamasında kimlik siyasetinin aracı haline dönüşmüştür.

“İttihad-ı Anasır”ın gerçekleşmeyeceği anlaşılınca, “İttihad-ı İslam” temelinde geliştirilecek politikalarla İmparatorluğun yaşamını uzatma

gayretleri, İslamcılık adıyla yeni bir kimlik siyasetinin temelini oluşturmuştur. Entelektüel ve siyasi anlamda Mısır ve Hindistan’da ortaya çıkan İslamcılık, Osmanlıda ilk olarak Sultan Abdülaziz ve II. Abdülhamid tarafından desteklenmiş ancak, asıl hüviyetini 1908’den sonra kazanmıştır. Bu kapsamda “İslam’ı, siyasi bir ideolojiye dönüştürme konusundaki ilk sistematik çaba İslami modernistler tarafından başlatılmıştır. 19. yüzyılın ikinci yarısında Yeni Osmanlılar tarafından temsil edilen İslami modernizm, dini akideye dönüştürülen önemli bir akım olmuştur. Bu akım, paradoksal da gözükse, Sultan II. Abdülhamid’in siyasi uygulamalarına zemin hazırlamıştır” (Gülalp, 2003: 26). Bu konuda İslami anlamdaki Tatar Modernizmiyle Mısır’daki tecdid ve ıslah hareketinin etkisini ve bu etkilerin Osmanlı’daki yansımalarını farklı değerlendirmek gerekir. Konunun, seküler ve modernist bakış açısıyla yapılan değerlendirmelerinde ister liberal, ister diğer yaklaşımlarda olsun eksik kalan bir yan olduğu görülmektedir. Aslında çağdaş Batı gelişmelerini, Osmanlı toplum yapısına zarar vermeden takip etmeyi amaçlayan Yeni Osmanlıların reform çabaları kapsamında ortaya çıkmış bir ideolojidir. Tıpkı Batıcılık ve Türkçülük gibi ilk ortaya çıktığı yıllarda, kültürel ve siyasi karşılıklarını bulmaya başladığında modernleşmeci bir hareket olarak Türk düşünce ve siyaset dünyasındaki yerini almıştır. “İslamcılığı siyasi olarak önemli kılan, geleneksel olarak Osmanlı’nın toprak bütünlüğünü destekleyen Avrupa devletlerinin siyasi çıkarları karşısında yükselmiş olmasıdır. Gerçekten de İslamcılık, Avrupa’daki değişmekte olan uluslararası ve ekonomik ilişkilerin ve yeni emperyalist statükoda Osmanlı İmparatorluğu’nun elde ettiği konumun bir ürünüydü.” (Kayalı, 2003: 35).

Yusuf Akçura, *Üç Tarz-ı Siyaset* adlı eserinde Osmanlı’da İslamcılık akımının ortaya çıkışını şöyle açıklamaktadır. “Osmanlıcılık siyasetinin başarısızlığı üzerine, İslamiyet politikası meydan aldı. Avrupalıların Panislamizm dedikleri bu düşünce, Osmanlı milleti teşkili siyasetine kısmen iştirak eden fırkadan doğdu. Genç Osmanlıların bu grubuna paralel olarak Abdülaziz’in son dönemlerinde, diplomatik konuşmalarında da “Panislamizm” sözü işitilir oldu. Osmanlı milleti ihdası fikrinin hükümetçe büsbütün terk olunmasından sonra Sultan II. Abdülhamid de bu siyaset aracılığıyla, Osmanlı Devleti’nin gücünü İslam dayanışması temeline oturtmak istedi” (Akçura, 1976: 21-22). İmparatorluk içerisindeki gelişim seyri incelendiğinde, İslamcılığın II.

Abdülhamid'in iktidarının son dönemlerinde Almanlarla girilen ilişkinin bir sonucu olarak siyasi karakterde ortaya çıktığı görülmektedir. İslamcılığın düşünsel temelli bir politika olarak biçimlenmesinde Yeni Osmanlıların, özellikle de Namık Kemal'in ciddi katkıları olmuştur (Türköne, 1991). Yeni Osmanlıların İslamcılık düşüncesine yakın durmalarında ve hatta düşünsel temellerini oluşturmalarında İmparatorluk sınırları içerisindeki Hıristiyan milletlerin ayrılmasının etkisini de dikkate almak gerekir. İslamcı akım, İmparatorluğun gerileyişinin en önemli nedeni olarak, şeriatın tamamıyla uygulanmamasını görmektedir. İslamcılık akımının savunucuları Batı taklitçiliğine de karşı çıkmışlar, Batıdan sadece bilimi ve teknik bilgileri almakla yetinmek gerektiğini ileri sürerek, modernleşme sürecinde kültür ve uygarlık ayrımı yaklaşımını benimsemişlerdir.

Osmanlının devamlılığını sağlamak ve yaşanan sorunlara siyasi düzlemde bir çözüm olma anlamında İslamcılık akımı, II. Abdülhamid döneminde biri içe yönelik, diğeri ise dışa yönelik olmak üzere iki ana eksen üzerinde şekillenmiştir. “Bu eksenlerden birincisi Osmanlı Müslüman tebaasını ‘İslam’ bayrağı altında; ikincisi de, dış ülke Müslümanlarını Halifelik makamı etrafında toplamaktır” (Mardin, 1991: 93). Böylece II. Abdülhamid, Halifelik makamının gücüyle içeride ve dışarıda iktidarını sağlamlaştırmak istemiştir. İslamcılık, İttihatçılar tarafından da gerek kadro içerisinde bulunan İslamcıların etkisiyle ve gerekse siyasi konjonktürün buna müsait olmasıyla birlikte, zaman zaman izledikleri bir politikaya dönüşmüştür. İslamcılık akımı, siyasi argümanlarına paralel olarak entelektüel ve düşünsel düzeyde de karşılık bulmuş ve belli konular etrafında bir düşünce akımı olma çabası göstermiştir. II. Meşrutiyet’le birlikte yayınlanmaya başlayan *Sırat-ı Müstakim/ Sebilü’r-Reşad*, *Ceride-i Sufiye*, *Ceride-i İlmiye*, *Beyan-ül Hak*, *Hikmet ve Volkan* gibi dergiler İslamcılık düşüncesinin savunulduğu yayınlar olmuştur. Dergiler etrafında oluşan grubun temel düşüncesi, Müslümanlığın temel kaynaklarına dönmek ve İttihad-ı İslam’ı oluşturmaktı. Bu düşünce, önemli ölçüde Cemaleddin Afganî ve Mısırlı Muhammed Abduh ve Muhammed Reşit Rıza’nın görüşlerinden besleniyordu (Landau, 1994: 74-75). Bu büyük düşünürler İslam’da “tecdit” ve “ıslah” hareketinin öncüleriydiler.

İmparatorluğun kötü gidişatını engellemek amacıyla ortaya atılan İslamcılık siyaseti ve düşüncesi de beklenen sonucu vermemiştir. Bi-

rinci Dünya Savaşı'nda, Osmanlı padişahının halife olarak yayınladığı cihat fetvasına rağmen bazı Araplar, Osmanlı askerine ateş açmaktan çekinmemiştir. Bu gelişme, Osmanlı Devleti'nin bütünlüğünü korumada, İslamcılık düşüncesinin başarılı olamadığının bir göstergesi olmuştur. Diğer bir ifadeyle Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra Osmanlı Devletinin parçalanması nedeniyle İslâm birliği düşüncesi, dayanaklarını önemli ölçüde kaybetmiştir (Karakaş, 2008: 79). Bu gelişmelere bağlı olarak Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra İslamcılığın siyasal karakteri büyük ölçüde zayıflamış, ancak bağımsızlık ve yeni bir devletin kurulması mücadelesi kapsamında İslami kimlik söylemi önemini devam ettirmiştir. Milli kimlik ve milliyetçilik duygularına cevap olması için geliştirilen Türkçülük siyaseti, Milli Mücadele sürecinde İslam'la güçlü bir ilişki kurmak zorunda kalmıştır. Özellikle Mustafa Kemal'in dinsel içerikli nutukları, Men-i Müskirat (içki yasağı), gayri Müslim unsurların seçime katılmasını engelleyici düzenlemeler, düşmanın tutsağı durumundaki halife-sultan'ın kurtarılması söylemi ve Birinci Meclis'teki yerel din adamlarıyla girilen sıkı ilişkiler, milli mücadeleyi güçlendiren bir politika haline gelmiştir. Ancak Türkçülüğün, Milli Mücadele sürecindeki dine karşı takındığı tavırla, Savaş sonrası süreçte takındığı tavır arasında büyük farklar bulunmaktadır.

Cumhuriyet kurulup yeni rejimin temelleri atılmaya başlanınca dine ve "İslami kimliğe" karşı, baskı altına alıcı radikal denilebilecek bir yaklaşım sergilendi. Dolayısıyla İslami kimlik ve İslamcılık siyaseti, uzun süre devam edecek baskı dönemine girmiş ve Türkiye'de kimlik meselesi, ileride geniş çerçevede değerlendireceğimiz Türkçülük siyaseti bağlamında ve "milli kimlik" ekseninde tartışıldı. Türkçülük siyasetinin İslam'la arasına mesafe koyarak dışlayıcı bir sürece girmesi, Kemalizm'le aynı rotada buluşmasıyla başlamıştır. Ne zaman ki, söz konusu iki söylem özdeş hale geldi ve Kemalist Türk Milliyetçiliği inşa edilmeye başlandı, Türkçülükle İslam arasındaki gerilimler de gün yüzüne çıkmaya başladı. Gerilimin en temel nedeni ise Batı medeniyeti ve siyaseti dairesi içerisinde gerçekleştirilmeye çalışılan yeni siyaset ve dünya görüşünün, anti-İslam ve anti-Osmanlı temelinde şekillenmesidir. Benzer bir ilişki ve gerilim, Türkçülükle Anadolu'da yaşayan Türk olmayan unsurlar arasında yaşanmıştır. Örneğin "İngilizceye nation, national ve nationalist olarak çevrilen Türkçe millet, mili ve milliyetçi terimleri, milli mücadele boyunca milliyetçiden çok vatandaş ve vatan-

perver, dışlayıcıdan çok bütünleştirici anlamlarda kullanılmışlardır. Bu terimler Anadolu'nun tüm İslami unsurlarını –Türkler, Kürtler, Çerkezler, Araplar ve Lazlar- kapsıyordu.” (Ahmad, 2010: 98-99). Ancak milli-devletin kurulması sonrasında Türk milli kimliği kurgulanırken, Türk dışındaki farklı unsurlar Türk kimliğine tümleşik hale getirilmeye çalışılmış ve farklılıkların yokluğu üzerine tezler geliştirilmiştir. Bu durum ise Türkçülük söylemiyle özellikle Kürtler arasında ciddi bir gerilime yol açmıştır.

Yeni rejimin kurulmasıyla birlikte İslamcılık, başlangıçta eklemlendiği Türkçülük ve Batıcılıkla önemli ölçüde yollarını ayırarak farklılaşmalar yaşamaya başlamıştır. Çünkü bu dönemden sonra İslamcılık, hukuksal ve siyasal açıdan önemli ölçüde bastırılmış ve dışlanmış bir hareket haline gelmiştir. Bunda, Cumhuriyet kadrolarının Türk kimliğine ilişkin yapmış oldukları temel tercihler belirleyici olmuştur. Çünkü kimlikle ilgili yapılan tercihler, İslami olan unsurları dışarıda bırakacak nitelikler taşımaktaydı. Dolayısıyla İslami taleplerle ortaya çıkan hareketler, Cumhuriyet rejimi ve inşa aşamasında olan milli kimlik açısından öteki konumunda tanımlanmıştır. Öteki olarak tanımlanan İslamcılık düşüncesine karşı ciddi anlamda önlemler alınmış ve adeta hayat alanı bırakılmayacak biçimde bastırılmıştır. Ancak, 1950'lere gelindiğinde bastırılmış ve dışlanmış olan İslamcılık, güçlenmiş bir şekilde geri dönmeyi başarabilmiştir.

İslamcılığın başlangıçtaki modernist karakteri 1950'den sonra yeni bir forma, 1980'den sonra ise tamamen farklı bir form ve içeriğe evrildi. Bu konuda bütüncül yaklaşımın ciddi sorunları bulunmaktaydı. Bu yorumdaki hareketle İslamcılığın tamamen modernizmden farklılaştığı ya da modernizmle hesaplaşarak alternatif bir paradigmaya dönüştüğünü çıkarmak da zordur. Modernleşmeyle Batılılaşma arasında fark olduğu anlayışı İslamcılarının meşruiyet zeminini ifade ediyordu. Teknolojiyle Modernleşme eşdeğer görülüp, teknolojinin Müslüman kaynaklı olduğu, dolayısıyla onları benimsemenin özü bozmayacağı tezine yaslanılmıştır. Hatta 1970'li yıllardan itibaren özellikle Nurculuk hareketinin bazı kollarında teknolojiye Kuran'dan dayanak bulma arayışına gidilmiştir. Bu algılama, günümüzde de farklı bir biçimde devam etmektedir.

1950'lerden sonra İslamcılık siyaseti, kendini siyasal taleplerin yanın-

da alternatif kültürel bir proje biçiminde sunarak etkinlik kazanmıştır. Daha sonraki dönemlerde İslam dünyasındaki dönemsel gelişmeler, İslamcılığı karşıtlığı konusunda daha da keskin hale getirince, buna yönelik olarak resmi ideoloji, şiddeti de içeren önleyici tedbirler almıştır. Örneğin 1950-60 yılları arasında dinin toplumsal yaşamda ve kimlik oluşturmada tekrar etkili bir araç haline gelmesiyle birlikte, bu gelişme karşısında generaller 27 Mayıs 1960 askeri darbesini gerçekleştirdiler. 1980'lerde ise dinin, içerideki gelişmelerin yanında İslam dünyasındaki dönemsel gelişmeler çerçevesinde yeniden canlanması, İslamcılığın tekrardan siyaset sahnesindeki yerini almasına müsait bir ortam hazırlamıştır. Çünkü yeni kimlikler siyaseti ikliminde İslam, artık hem kimlik ifade etmenin bir aracı haline gelme gücünü elde etmiş, hem de toplumun sosyolojisinde ciddi karşılıklar bulmuştur. Bu gelişmeye yönelik tedbirler ise, 28 Şubat 1997'de Milli Güvenlik Kurulu'nda hükümet üyelerine askeri kanat tarafından dayatılan kararlarla alınmaya çalışılmıştır.

Türk Milli Kimliği ve Türkçülük Siyaseti

Batı'da 18. yüzyıldan itibaren esmeye başlayan milliyetçilik rüzgârları, Osmanlı coğrafyasında toplumsal ve siyasal karşılığını 19. yüzyılın sonlarına doğru bulmaya başlamıştır. Farklı etnik temellere dayalı olarak ortaya çıkan milliyetçilik akımları, Osmanlı'nın dağılmasını hızlandıran bir gelişme olmuştur. İmparatorluğun devamlılığını sağlamayı amaçlayan bir kısım aydın ve siyasetçi hem yeni bir birlik duygusu yaratma hem de diğer milliyetçiliklere bir tepki olma adına Türkçülük anlayışını benimseyerek ortaya çıkmasını sağlamışlardır. Ortaya çıkışından itibaren belirli bir süreklilik gösteren Türkçülük düşüncesi, zamanın koşullarına ve gelişmelerine paralel olarak çeşitli dönemlerde belli değişikliklere uğrayarak günümüze kadar gelmiş ve kimlikler siyasetindeki güçlü yerini almıştır.

Türkçülük de tıpkı Osmanlılık, İslamcılık ve Batıcılık gibi genel tercih olan Batılılaşma siyasetinin bir ürünü olarak ortaya çıkmış, Avrupa'nın çeşitli merkezlerinde yapılan Türkoloji çalışmalarının etkisiyle II. Meşrutiyet sonrasında, kültürel söylem olma yönünde önemli bir mesafe almıştır. Birinci Dünya Savaşı sürecinde ise, kültürel bir söylem olmanın ötesinde; siyaset üretmenin bir aracı haline gelmiş ve siyasal talepleri olan bir düşünce akımına dönüşmüştür. Türkçülüğün

kısa süre içinde yükselişinde ve siyasallaşmasında çok sayıda faktör rol oynamıştır. Özellikle İmparatorluğun sınırlarının yeniden şekillenmesi ve buna bağlı olarak etno-dinsel yapısındaki farklılaşmalar bu faktörlerin başında gelmektedir. 1908 Jön Türk İhtilali sonrasında İttihat ve Terakki'nin etkili bir aktör haline gelmesi, Almanya'nın bu akımı destekleyen politikaları, Balkanlarda ve Arap dünyasında ortaya çıkan milli bağımsızlık hareketleri Türkçülüğün siyasallaşmasında etkili olan diğer gelişmelerdir.

İttihat ve Terakki'nin 1908 İhtilali'yle birlikte Osmanlı siyasasında belirleyici siyasal aktörlerden biri haline gelmesi, Türkçülük anlayışının siyasal özellikler kazanmasını hızlandırmıştır. Bu süreçte İttihat ve Terakki Fırkası'nın izlediği Türkçü politikalar, Türkçülük akımına yeni imkânlar ve alanlar açmıştır. Bu dönemden itibaren Türkçülük akımı, Osmanlı devletindeki Türk halkı ögesine ve Türk Dünyası'na ilgiyi ön planda tutarak, Türklerin tarihteki rolü temelinde Türklüğe vurgu yapmaya başlamıştır. Türkçülüğün bu forma dönüşmesinde ve örgütlenmesinde Orta Asya'dan gelen Türkçü düşünürlerin (Kuzey Türkleri) katkıları ve çabaları göz ardı edilemeyecek derecede önemlidir. Hem Rusya'daki tartışmaların içinde yer alan hem de Batılılarla gerek siyasi, gerekse eğitim formasyonu sayesinde doğrudan temaslarda bulunmuş bu kişiler arasında; *Yusuf Akçura, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Sadri Maksudi Arsal, Halim Sabit, Abdurreşid İbrahimov, Ayaz İshaki ve Mehmet Emin Resulzade* gibi önemli düşünürler bulunmaktaydı. Kendisi İstanbul'a yerleşmemiş olsa da, fikirlerinin bu düşünürleri ve Osmanlı'daki Türkçüleri etkilemesi açısından İsmail Gaspıralı ismini de zikretmek gerekir. Azerbaycan'da, Kırım'da, Kafkasya'da Türkçülüğün Batılı anlamda milliyetçilik haline dönüşmesinde, Ruslar'ın Türkler için açtığı "Cedit Okulları" da etkili olmuştur. İttihatçıların iktidarıyla birlikte Türkçüler, dernekler çerçevesinde örgütlenerek görüşlerini hayata geçirmeye çalışmışlardır. Türkçülüğün teşkilatlanma sürecinde söz konusu düşünürlerden Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu ve Hüseyinzade Ali hemen hemen bütün Türkçü yapılanmaların kurucuları arasında yer almışlardır (Tunaya, 1998: 440-474).

Bir politik duruş haline gelmeye başlayan Türkçülük, Osmanlı hükümetlerinin politikalarını yönlendirebilecek yeni misyonlar üstlenmiştir. Birinci Dünya Savaşı arifesinde bütün Türklerin kurtuluş reçetesi olarak Pantürkizm cereyanına doğru evrilen Türkçülük, Turancılık

düşüncesine de bu süreçte yönelmiştir. Pantürkizm ya da Turancılık, Türkçülük hareketinin siyasi yönünü oluşturmuştur. Türkçü akım II. Meşrutiyet döneminde aydınlar ve devlet adamları arasında çok sayıda taraftar bulmuştur. Ayrıca İttihat ve Terakkî Fırkası ileri gelenleri tarafından da desteklenmiştir. Hatta zamanla İttihat ve Terakki Cemiyeti bir siyasal teşkilât olarak Türkçülük akımını temel felsefe olarak kabul etmeye başlamıştır. İttihat ve Terakki Fırkası merkez umum üyelerinden Ziya Gökalp başta olmak üzere önemli bir çekirdek aydın kadro, bu akımın düşünce sistemini yaymaya çalışmıştır. Diğer bir ifadeyle II. Meşrutiyet'ten sonra şekillenmeye başlayan yeni dönemde, Türk unsuruna geçmişten farklı olarak yeni misyon ve roller biçilmiştir. Yeni dönemin ideologu konumunda bulunan Gökalp'in, sosyolojinin de yardımıyla Türkçülük düşüncesini bir doktrin haline getirerek sistemleştirme çabası bu farklılığın temel göstergesidir.

Türkçülük akımı, kültürel ve siyasal argümanlarla güçlenmesine rağmen, henüz ulus-devletin ideolojik bilincini karşılayacak bir anlam kazanamamıştı. Çünkü Türkçülükle hedeflenen, kozmopolit millet sistemine dayalı bir İmparatorluğun kötü gidişatını engellemektir. Şayet bu başarılamazsa Türkçülük, Türklerin İmparatorluk ideolojisinden kaynaklanan ülke ihtiyacını karşılayacak Türk irredantasını tek bir egemenlik altında bir araya getirebilecek bir model olarak da görülmekteydi. 'Pantürkizm' olarak da ifade edilen bu idealin sınırları, biraz daha genişletilerek 'Turan' denilen imgesel bir bölgedeki Türklerin birleştirilerek etnik nitelikli bir dayanışma ruhu oluşturmayı öngörmekteydi. Aslında Pantürkizm, Osmanlı İmparatorluğu'na yalnızca psikolojik düzeyde yeni bir etnik dayanışma ruhu değil, aynı zamanda yeni bir jeopolitik konum kazandırmayı da vaat ediyordu. Bu jeopolitik konum oldukça cürekâr bir bakış açısıyla tanımlanmıştır. Çünkü bu, beyaz Avrupa ile sarı Asya arasında bir tampon, bir 'üçüncü dünya' rolü üstlenen ve Osmanlı İmparatorluğu'nun yönettiği Türklüğü ifade ediyordu (Georgeon, 1986: 41-42).

Birinci Dünya Savaşı'nın bitimi sürecinde Türkçülüğün ve Pantürkizm'in ideologları olan Gökalp ve Akçura'nın yeni arayışlara girmeleri ve bu kapsamda yaptıkları açıklamalar Türkçülerin, Türk irredantasına dayalı Pantürkizm düşüncesinden vazgeçerek Anadolu teritoryasına dayalı Türkçülük anlayışını geliştirmeye çalıştıklarını

göstermektedir. Savaş sürecinde yaşanan bu farklılaşma, Türkçülüğün ölküsünü sınırlandırmasının bir başlangıcıydı. Bu döneme kadar oluşturulmaya çalışılan Türkçülük anlayışı, İslamlik ve Osmanlılığı da barındıran, kısmen heterojen yapıli bir sentez olarak değerlendirilmiştir. Yaşanan farklılaşma bir değişimi işaret etmesine rağmen, aynı zamanda bir sürekliliğın de ifadesi olmuştur. Savaş'ın sona ermesiyle birlikte Türkçülük, sınırlı ve belirli bir toprak parçası üzerindeki Türklerle odaklanan bir siyaset şeklinde geliştirilmeye çalışılmıştır. Bundan sonra Türkçülük siyaseti açısından temel öncelik, İmparatorluğun kurtarılması ve devam ettirilmesi değil Türklerin varlığını koruyacak bir siyasetin üretilmesi olmuştur. Söz konusu siyaseti geliştirip uygulayabilmek için Anadolu ve Trakya coğrafyası üzerinde yaşayan Türkleri bir arada tutabilecek bir 'milli bilinç' ve 'milli kimlik' kurgusuna ihtiyaç duyulmuştur. Milli kimlik bilincinin oluşumu sürecinde gerekli olan dünya görüşü 'milliyetçilik' olduğu için, sentez yapıli Türkçülük anlayışından homojen karakterli 'Türk milliyetçiliğine' geçiş zorunlu hale gelmiştir. Geçiş döneminin şekillenmesinde, 'milli mücadele' süreci temel zemin olmuştur.

Milli mücadele süreci, Türkçülüğün Türk milliyetçiliğine dönüşümünün yaşandığı bir dönem olmuştur. Bu dönüşüm ise Türkçülük düşüncesinin yaşadığı en köklü farklılaşmasını ifade etmektedir. Türkçülüğün bu dönemden itibaren Pantürkizm ve Turancılık gibi ideallerden vazgeçerek teritoryal karakterli Türk milliyetçiliğine yöneldiği görülmektedir. Cumhuriyetle birlikte kesin tercih haline gelen Türk milliyetçiliği anlayışı, aynı zamanda Türk milletinin yeniden inşasını da ifade etmektedir. Türkiye Cumhuriyeti Ulus Devleti, eski algılamaların tasfiyesi üzerine kurulmasından dolayı yeni açıklamalara ve toplumsal meşruiyet dayanaklarına ihtiyaç duymuştur. İhtiyacı karşılayacak yeni bütüncül yapı, millet temelli Türk Toplumudur. Yeni tahayyül bağlamında milli kimlik, milli kültür temelinde inşa edilmiştir. Milli kimliğin inşası sürecinde, Türklerin geleneklerini ve inançlarını koruyucu bir niteliğin dışında, bunlara karşı cephe alan ve bunlardan mümkün olduğu kadar vazgeçmeye çalışan bir yol izlenmiştir. Çünkü "Cumhuriyet döneminde bir süreliğine uygulanan milliyetçilik, farazi bir Türk ırkına dayandırıldı, kültürün içindeki İslami unsurların temizlenmesi "bilim" olarak adlandırıldı ve yüksek dozda din karşıtlığıyla yüklü bir laiklik benimsendi." (Karpat, 2009: 49). Bu bağlamda gerçekleştiril-

meye çalışılan söz konusu yeni siyaset ve dünya görüşü, anti-İslam ve anti-Osmanlı temelinde yeni bir model olarak ortaya çıktı.

“Siyasi bir seçenek olarak” benimsenen Türkçülük ve Türk milli kimliği, Cumhuriyet’in kesin bir siyasi seçimi olarak resmi ideoloji haline dönüşmüştür. Türkiye Cumhuriyeti’nin kurucu lideri Mustafa Kemal’in de laik ve modernleştirici millet anlayışının temelini oluşturan, “Anadolu-dışı irredentizmi kırpılmış bu Türkçü ideal” (Smith, 1991: 103), millet inşa etmenin yanında yeniden kurulan devletin devamını da sağlamayı amaçlıyordu. Yaşanan süreç, 1920’lerin başından itibaren Türkçülük ve Türk milleti hakkında görüş geliştirme hakkının Türk Ocakları, Türk Yurdu Dergisi ve Türkçü önderlerden Kemalist önderliğe geçişinin de bir göstergesiydi. Yeni dönemde yeniden formüle edilen ve Türk milliyetçiliği olarak isimlendirilen Türkçülük akımı, ulus devleti inşa eden bir ideoloji ve bilinç olmaktan ziyade devlet eliyle kurgulanan bir düşünce sistemi olarak temayüz etmiştir. Dolayısıyla Türk milliyetçiliği, kurulan ulus devletin resmi ideolojisi haline gelmiştir. Bu gelişmede kurucu iradenin ve bizzat Mustafa Kemal’in rolü belirleyici olmuştur. Bu süreçte yeni bakış açısıyla inşa edilen resmi ideoloji, reddi miras politikası gütmüştür. Başından itibaren daha çok elit bir aydın grubun ya da bürokratik kadro tarafından geliştirilen Türkçülük, toplumun sosyolojik dokusunda yer bulma arayışına da yönelmiştir. II. Meşrutiyet’ten sonra geliştirilen “halka doğru” yaklaşımı bunun bir örneğiydi. Ancak bu çabalar Osmanlı Türkiye’sinde de Cumhuriyet Türkiye’sinde de halk nezdinde ciddi bir karşılığı olmamıştır.

Cumhuriyet elitlerinin iradesini yansıtan ve Cumhuriyetin resmi ideolojisinin temel boyutlarından birini oluşturan yeni milliyetçilik anlayışı ‘Resmi Türk Milliyetçiliği’ ya da ‘Atatürk Milliyetçiliği’ olarak anılmıştır. Tekinalp (1937: 7), yeni rejimin ideolojisi olarak gördüğü Kemalizm’i “başarılı ve devrimci bir çeşit milliyetçilik” olarak görmektedir. Özellikle Cumhuriyet’in kuruluşundan 1940’a kadar geçen süreç içerisinde tasarlanan saf Türk milliyetçiliği, gerekli olan kurumsal yapıların da oluşumuna eşlik eden bir inşa süreci yaşamıştır.

Genel anlayış bağlamında, Anadolu Türklüğü’ne dayalı “milli kimlik” için, özellikle 1930’lu yıllarda bir dizi girişimde bulunulmuştur. Bu çerçevede yapılan *Türk Tarih Kongresi* çeşitli tartışmalara sahne olmasına rağmen daha sonra vazgeçilecek olan Türk Tarih ve Dil Tezleri’nin

biçim kazanmasını sağlamıştır. Kongredeki çeşitli tartışmalardan sonra ortaya çıkan sonuç şuydu: Bu görüşe göre Türkler, Orta Asya kökenli beyaz *Arî* bir toplum olarak tanımlanıyor ve Türklerin Asya ve Afrika'ya yayılarak uygarlık götürdükleri belirtiliyordu. Bu perspektifle *Hitit* ve *Sümerler* de Türk olarak mütalaa ediliyor ve Türklerin Antik Çağ'dan beri Anadolu'da hüküm sürdükleri kabul ediliyordu. Türklerin tarihinin kökenlerini Anadolu'ya dayandırma tutumu, sonuçta Pantürkizm'in tarih tasarımında yer alan Moğol ve Cengiz Han dönemlerini ihmal etme noktasına varıyordu (bkz. Birinci Türk Tarih Kongresi, 1932). Bu ise Pantürkizm temelinde oluşturulan tarih anlayışının reddi anlamına geliyordu. Aynı zamanda Anadolu Türklüğü temelinde kurulan yeni devletin ve ideolojisinin, Anadolu toprakları üzerinde varlığının meşruiyetini sağlama amacını taşıyordu. Bunun dışında önemli bir amaç da yeni milli kimliği, İslam'ın dışına taşıyarak, İslam öncesi Türk tarihiyle irtibatlandırmaktı. Ayrıca *Sümer* ve *Hitit* uygarlıklarının, Türk uygarlığı olarak tanımlanması, benimsenen Batı uygarlığının yaratıcıları arasına Türkleri de koyarak, uygarlığın Orta Asya merkezli yayılım tezlerini savunmak amacını taşımaktaydı. Bu, aynı zamanda “medeniyet değişikliği projesinin” (Gökalp, 1990) de meşruiyetini kurma çabasıydı. Çünkü “Türk milli kimliği Batılılaşma projesine endekli tanımlanmış ve içeriği buna göre oluşturulmuştur... Oluşum döneminde tarihsel baskınlığını kurmakta olan ve modernliğin bir parçası olarak görülen milli-devlet modeline uyması için benimsenmiştir.” (Akman, 2002: 82,89). Bu türden açıklamalarla nüfusun benzeşliği ve etnik saflığı üzerine inşa edilen Türk milli kimliği projesi, tam anlamıyla top yekûn bir ‘medeniyet dönüşümünü’ gerektirecek ölçüde radikal bir kültürel değişim projesidir. Dolayısıyla Türk milliyetçiliğinin aidiyet duygusu olarak beliren “Türk milli kimliği”, kimlikler siyaseti kapsamında Batılılık kimliğiyle eklemleme sürecine girerek, Türk milliyetçiliğinin kodlarıyla Batılılaşma politikasının etno-seküler kodları bir araya getirilmiştir.

Osmanlı siyasasında Batılılaşma, devleti kurtarmak ve devamlılığını sağlamak için yaşanılması gereken bir süreç olarak görülüyordu. Milliyetçilik ise Batılılaşma yolunda kullanılacak önemli bir araçtı. Ancak Osmanlı'nın bir İmparatorluk olarak bu etkin aracı kullanabilecek imkânı yoktu. Bu araç, etkin bir şekilde 1923'ten sonra kullanılmaya başlanmıştır. Çünkü bu dönemde Kemalist elitler, modernleşmeyi daha

köktenci şekilde tanımlayarak, geçmişin bazı dönemleriyle tüm bağlarını koparmak olarak gördükleri bir medeniyet dönüşümünü amaçlamışlardır. Bu doğrultuda milliyetçilik ve milli kimlik, “Türkiye’de modernleştirme ideolojisi ve pratiği işlevini görmüştür.” (Keyder, 1996: 116). Bu durum, geçmişten radikal bir şekilde kopuşu ve yeni bir geleneğin icadını gerekli kılmıştır. İcat edilen yeni gelenek, “Cumhuriyetçi elit tarafından eskiyle ilişkisinin olmadığı, yeniden doğuş olarak” tanımlanmış ve “yeni Türkiye adeta tarihsiz bir devlet olarak ortaya çıkmıştır.” (Robins, 1996: 68-69). Oysa modern millet inşasının en önemli unsurlarından biri kuşkusuz ortak tarihsel geçmiştir. Yeni Türkiye bu eksikliği tamamlamak amacıyla, Osmanlı öncesi Türk tarihine giderek ortak mirası kısıtlı bir çerçevede tanımlamıştır. Böylece Türk milli kimliği, Osmanlı öğelerini taşıyan temel unsurları öteki olarak belirlemiş ancak, hiçbir zaman da Osmanlı mirasından kendini kurtaramamıştır. Osmanlı mirası, kimlikler siyasetinde çoğu zaman çatışmanın, kimi zaman ayrışmanın, kısmen de uzlaşmanın zemini olmuştur.

Milliyetçilik temelinde inşa edilen milli kimlikler, aynı zamanda bir “ötekileştirme” sürecidir. Türk milli kimliği, Misak-ı Milli sınırları içindeki yurttaşlar temelinde inşa edildiği için öncelikle sınır dışında kalanlar, özellikleriyle tanımlanmış ve buna göre ilişkiler kurulmuştur. Bu doğrultuda gelişen sürecin adı modernleşmedir ve ilişkilerin yönü Batı’ya dönük olarak şekillenmiştir. İçte ise Türkleştirme ve Batılılaştırma politikalarına bağlı olarak ötekiler belirlenmiştir. Ötekiler “dindar (Müslüman) Türkler, Türk olmayan Müslümanlar (özellikle Kürtler) ve Gayri-Müslim azınlıklardan oluşmaktadır.” (Yıldız, 2001: 16). Söz konusu kesimler, bugün de kimlikler siyaseti çerçevesinde varlığını etkin bir şekilde koruyan kimliklere tekabül etmektedir. Kemalist milliyetçiliğin kurucu ötekileri olan toplumsal kesimler, hukuki, siyasi ve etnik olmak üzere üç ayrı boyutta tanımlanmışlardır. Bu tanımlamaların somut sonuçları ortaya çıkınca ötekileştirme süreci karşıtlarını üretmiştir. Bu bağlamda Türk milli kimliği siyasetinin Türkleştirme talebi, karşısında Kürt siyasi hareketlerini bulurken, Batılı değerlere bağlı modernleşmeci-laikçi politikalar ise, karşısında İslamcı hareketleri bulmuştur. Aslında İslamcı siyasalar, hem laikçi-modernleşmeci taleplere hem de homojenleştirme ekseninde kendini yenileyen Türk milliyetçiliğinin taleplerine karşı duruş belirlemiştir. Çünkü Türkçülüğün Türk milliyetçiliğine dönüşmesi ve Kemalizm’le özdeşleşmesiyle

birlikte İslam ve Türkçülük arasındaki ilişkilerde radikal değişiklikler yaşanmıştır. Türk milliyetçiliğinin jakoben özellikler arz etmesi mücadeleyi, modernleşme ile ona karşı direnen dinsel kurum ve çevreler eksenine kaydırmıştır. 1900'lerin başında modernleşmeci karakteriyle temayüz eden İslamcılık, Cumhuriyet döneminde ötekileştirilme sürecine maruz bırakılmasıyla birlikte kendine geleneksel bir mevki oluşturmuştur.

1928-1940 yılları arasında tasarlanan saf Türk milliyetçiliği, gerekli olan kurumsal yapıların da oluşumuna eşlik eden bir inşa süreci yaşamıştır. 1940'lı yıllardan sonraki süreç ise farklılaşmaların yaşanmaya başladığına işaret eden gelişmelerle şekillenmiştir. Çünkü bu dönemden itibaren ortaya çıkan Türk-İslam sentezi, Kemalist milliyetçiliğin dine karşı radikal tavrını derinden sarsmıştır. Yeni gelişmelerin bir sonucu olan MHP (Milliyetçi Hareket Partisi) ve ülkücü hareket, Türk milliyetçiliği içerisinde yeni bir farklılaşmayı göstermesi açısından önemlidir. Bu hareketin sistemleştirilmesinde ideolojik olarak solidarist-korporatist unsurlar etkili olmuştur. Ancak hareketin içinde de Türkçü ve milliyetçi tasarımlar olarak beliren farklı yaklaşımlar ortaya çıkmış ve bu durum, ayrışma çizgisinin temel ifadesi haline gelmiştir.

Dünyada olduğu gibi Türkiye'de de İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, anti-komünist unsurların ağırlık kazanmaya başlamasıyla birlikte anti-komünist hareketler, milliyetçi eğilimlerin kitleselleşmesine yol açmıştır. Çeşitli sınıfsal, siyasal, ideolojik etkenlerin ve değerlerin anti-komünizm potasına akmasını sağlayan bu potansiyel, ırkçı-Turancı gelenekten gelenlerin Alparslan Türkeş önderliğinde partileştikleri CKMP/MHP'nin çizgisi ile kesişmiştir. Bu özgül bileşim, ülkücü hareketin kişiliğinde hem evrensel bakımdan, hem de Türkiye'deki sağcı/milliyetçi akımın geçmişi bakımından 'yeni', özgün olan ve artık kitlesel nitelikli bir sağcı/milliyetçi hareketin oluşumunun önünü açmıştır. MHP, Türkeş'in önderliğinde 1960'lı yılların ortalarına kadar korporatist ve kalkınmacı-modernist bir çizgide Kemalist milliyetçiliğin restorasyon tasarımının ağır bastığı bir söylem geliştirmiştir. Çünkü bu dönemde, seçim programı, propaganda ve konuşmalarında laiklik vurgusu belirgindir. Bu süreçte MHP çizgisi, sağcı/milliyetçi bir söylemle, Türkçü ve fanatik anti-komünist etkenleri öne çıkarmıştır. 1960'ların ortalarında başlayan ve 1970'li yıllardan itibaren de daha somut bir şekilde Türkçülükle Müslümanlık arasındaki bağlar öne çıkarılmaya

başlanmıştır (Bora, 1991: 44-45).

1940'lı yıllarda kurgulanan Etnik milliyetçilik (İrkçı-Turancı) söyleminde İslam ve muhafazakârlık olgularına yer verilmemiştir. Anadolu-luculuk olarak ifade edilen Anadolu Türk milliyetçiliğinde İslam'a yer verilmiş olsa da, İslam'la Türklük kavramları esas itibarıyla 1960'lı yıllardan itibaren bir arada zikredilmeye başlanmıştır. Çünkü 1960'lı yıllardan itibaren İslam ve Türk milliyetçiliği yan yana getirilerek sentezci bir milliyetçilik anlayışının yeniden tahayyül edilmesinin imkânı araştırılmıştır. Atatürk milliyetçiliğinden ciddi anlamda bir sapmayı da ifade eden sentezci Türk-İslam milliyetçiliği anlayışı hem MHP bünyesinde hem de özellikle gençlere yönelik kurulmuş sivil toplum kuruluşlarında karşılık bulmuştur. Hareketin lideri olarak temayüz eden Alparslan Türkeş'in, komünizmle mücadelede İslam faktörünün önemini keşfetmesi Türk-İslam milliyetçiliğinin gelişmesinde belirleyici olmuştur. Parti ideolojisinin tabana yayılarak kitlesel bir güç kazanma açısından İslamiyet büyük önem taşımaktaydı. Özellikle Anadolu'da yapılan propagandada dini öğelerin ağırlık kazandığı bir dil kullanılmıştır. Türk-İslam sentezine bağlı bir milliyetçilik anlayışının gelişmesinde *Necip Fazıl Kısakürek*, *Osman Yüksel Serdengeçti* ve *Seyid Ahmet Arvâsi* gibi isimlerin entelektüel faaliyetleri de etkili olmuştur. Ayrıca İslamcılığın 1950'lilerden itibaren Türk düşünce ve siyasal yaşamında tekrar görünür hale gelmesi de Türk milliyetçiliğinin İslam'la ilişki kurmasında etkili olan diğer bir gelişmedir.

Yukarıda yapılan değerlendirmelerden, Osmanlı Türkiye'sinden Cumhuriyet Türkiye'sine kimlik eksenli politikaların daima var olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı kimliğiyle başlayan kimlikler siyaseti arenasında; II Meşrutiyetle birlikte İslami kimlik, Türk kimliği ve Batılı kimliğin güçlü bir şekilde temayüz etmesinin yanında zayıf da olsa liberal ve sosyalist eğilimlerin de yer aldığı görülmektedir. Cumhuriyet döneminde ise resmi düzeyde tekçi kimlik anlayışı dayatılmasına rağmen, farklı kimlik taleplerinin de içsel ve örtülü olarak varlığı dikkat çekmektedir. Cumhuriyetin kuruluşundan 1980'li yıllara kadar dönemsel gelişmelere bağlı olarak bir takım farklılıklar yaşansa da, tekçi kimlik anlayışı kimlikler siyaseti alanındaki egemen yapısını korumuştur. 1980'li yıllar ise dünya ve Türkiye için yeni gelişmeler açısından adeta bir milat oluşturmaktadır. Bu bağlamda iç ve dış dünyada meydana gelen önemli değişiklikler, Türkiye'de kimlikler siyasetinde

yeni değerlendirmeler yapmanın önünü açmıştır. Bu dönemde kimlikler açısından Kemalist Pandora kutusu açılmış ve kutunun içerisinden; *İslamcılık, Kürtçülük, Alevilik* ve Azınlık statüsündeki *Ermeni* kimlikleri gibi resmi söylemin muhalif unsurları çıkmıştır.

1980 Sonrası Türkiye’inde Kimlikler Siyaseti

1980’li yıllarda dünya ve Türkiye ölçeğinde meydana gelen gelişmeler, toplum-kimlik ilişkisini ve etkileşimini tarihte görülmemiş bir düzeyde yoğunlaştırmıştır. Dolayısıyla kimlikler, toplumsal değişme, siyasal toplumsallaşma ve duruş belirleme üzerinde daha belirgin biçimde etkili olmaya başlamıştır. Melezleşme, çoğulculuşma ve hatta parçalanma süreçlerinin birlikte yaşandığı bu dönemde kimlikler; yeni değerler çerçevesinde tanımlanmaktadır. Kimlik politikalarındaki bu değişim, özellikle 1980’li yıllardan sonraki gelişmelerin bir ürünüdür ve bu gelişmeyi tanımlayan temel kavram ise küreselleşmedir. Çünkü küreselleşmeyle evrenselleştirilmeye çalışılan tikellikler, farklılığın yeniden icat edilmesi yoluyla konum sahibi olabilmektedir. Ancak farklılığın yeniden icadı, “kimliklerin parçalanmasını şiddetlendirmektedir.” (Bayart, 1999: 23). Bu durum, küreselleşme sürecinin farklılık ve çeşitlilik ürettiğini, çeşitliliğin farklı açılardan küreselliğin temel bir boyutu olduğunu göstermektedir.

Kimliklerin parçalanması sürecinde aynılık içinde eşsizlik arayışı, çoğulluğu ve mikro düzeyli tasarımları ön plana çıkardığı için “bütünlüklü modern özne” ciddi anlamda bunalım yaşamaktadır. Dolayısıyla evrensel talepleri olan kolektif kimliklerin imkânı, ciddi anlamda sıkıntıya girmiştir. Son dönemlerdeki toplumsal ve hatta kültürel değişim üzerine yapılan analizler, bütünlüklü bireysel ve kolektif kimlik anlamlarının parçalanmasına ve yarattığı farklılaşmalara göndermeler yapmaktadır. Yeni dönemdeki kimlikler siyasetini canlı tutan küresel ölçekli toplumsal değişimler ve hareketler, sosyal bilimcilerin ilgisini kimlik eksenli gruplaşmalara ve etkileşim alanlarına yöneltmektedir (Dunn, 2000: 109). Çünkü yeni gelişmeler, yeni kimlik kurgularının inşasını gerekli kılmaktadır ve yeni çoğul kimliklerin ve toplumsal yaşamda yarattığı etkilerin irdelenmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca yeni kimliklerin kaygan, kırılabilir ve hızlı değişebilen özelliklerinin de açıklanması gerekmektedir. Yeni dönemde yaşanan toplumsal değişimin bir sonucu olarak sınıf, topluluk veya akrabalık bağları gibi

köklü geleneksel aidiyetler ve toplumsal ait olma biçimleri anlamını yitirmektedir. Buna karşın yeni ve çoğul kimliklerin anlamı cinsiyet, yaş, evlilik statüsü, cinsel tercih, tüketim kalıpları, etnik köken, dinsel ve mezhepsel bağları içeren daha sınırlı kaynaklardan çıkarılmaktadır (Bradley, 1996: 23).

Kimlikler açısından girilen bu yeni dönemde, toplumsal boyutlarıyla gündeme gelen kimlik tartışmaları, ideolojik çerçeveli bir yaklaşımı akla getirirse de; daha çok toplumsal alanın farklı boyutlarını içeren bir aidiyet duygusunu güçlendirmiştir. Türkiye toplumunda kimlik denildiğinde pür ideolojik ait olma duygusu öne çıkmaktadır. Türkiye siyasetinde kimliğin ideolojik olanı çağrıştırmasının temel nedeni ise, Batılılaşma sürecinde kimlik konusunun kuramcılardan ziyade ideologlar tarafından tasarlanmış olmasıdır. Bu anlayış, kimlikle ilgili tartışmalarda kısmen etkisini yitirmiş olsa da varlığını halen sürdürdüğü görülmektedir. Zira Türkiye'deki kimlik tartışmaları, ilerici-gerici, cumhuriyetçi-hilafetçi, sağcı-solcu- Alevi-Sünni, Türk-Kürt, laik anti-laik gibi hala çift değişkenli karşıtlıkların ötesine çok fazla da geçebilmiş değildir. Diğer bir ifadeyle, bünyesinde az sayıda sosyolojik olguyu barındıran, buna karşın oldukça siyasal içerik yüklü kimlik kurgusu ve siyaseti yapılmaktadır.

Yeni süreçte Kemalist modernleşme programına yönelen eleştirilerin toplumsal düzeyde geniş halk kesimleri tarafından kabul görmesi, dinsel kimlik talebinde bulunan *İslamcılar* ve etnik kimlik talebinde bulunan Kürtleri, kimlikler siyaseti içerisinde birer aktör haline getirdi. Her iki kimlik talebinin, siyasal karakterinin yanında kendini sosyolojik ve kültürel zeminde inşa etmeye çalışması, hem toplumsal hem de sistemsel düzeyde önemli sonuçlar doğurdu. Bu bağlamda gelişen kültürel kimlik talebi, 1980'lerden günümüze Türkiye'nin görünümünün temel koordinatlarının oluşmasında etkili bir güç haline geldiği söylenebilir. Yeni gelişmelerden gerileme anlamında en fazla etkilenen kimlik kurgusu ise “Türk milli kimliği” olmuştur. Bunda Türkiye'nin yaşadığı gelişmelerin yanında, Batı'da modernliğin eleştirilerle sarsıldığı ve küresel ölçekte milli-devletin dolayısıyla da milli kimliğin yaşadığı krizler de etkili olmuştur. Bunun sonucunda bir kimlikler patlaması yaşanmış ve daha önce resmi, tekçi ve mutlak Türk milli kimliğine yapılandırılmış kimlikler çözülme sürecine girmişlerdir. İlginçtir ki, Türkiye bağlamında resmi ideolojinin/Kemalizm'in daha önce tartışılmayan

yanlarının böylesine yoğun bir biçimde sorgulandığı süreç, ‘Batı’da modernliğin temel prensiplerinin sorgulanması ve sarsılması süreçleriyle eşzamanlı olarak gündeme gelmiştir” (Kadioğlu, 1999: 20).

Yeni dönem Türkiye’inde güç kazanımları, kimlikler siyaseti üzerinden elde edilmeye çalışmıştır ki; bu anlamda Batıcılık ve milliyetçilik siyaseti temelinde *Kemalistler ve Türk milliyetçileri*, İslamcılık siyaseti ekseninde *İslamcılar*, mikro milliyetçilik ekseninde *Kürtler* ve mezhepsel bağlamda ise *Aleviler* bu sahnenin temel aktörleri haline gelmişlerdir. Ana akım denilebilecek siyasal ve toplumsal hareketlerin dışında etkileri ve hacmi daha küçük olan *çevreciler* ve *cinsel kimlikler* temelinde kendini ifade etmek isteyen toplumsal hareketlerden de söz etmek gerekir.

Siyaset arenasının aktörleri pozisyonlarını, aralarındaki karşıtlık, farklılık ve benzerlikler temelinde almaya çalışırken zaman zaman kimlikler siyaseti kapsamında ciddi gerilimleri ve karşıtlıkları da yaşamaktadırlar. Özellikle İslami değerler ekseninde dinsel kimliğin yükselişi ve Kürt sorunu temelinde de etnik kimliğin canlanması, kültürel kimliklerin siyasallaşması kapsamında ortaya çıkan gerilim ve çatışma alanlarını önemli ölçüde beslemiştir.

Kemalizm’in ve Türk Milliyetçiliğinin Gerileyişi

Cumhuriyet kadrolarının kurguladığı ‘Türk ulusu’, oldukça farklı etnik guruba ve farklı mezhepsel inanışlara sahip devletin birleştirici bir kimlik arama çabalarının ürünüdür. 1980’lere kadar dönemsel farklılıklar olsa da çoğu zaman otoriter bir yöntem ve yönetsel mekanizmayla söz konusu ulusal kimlik, güçlü bir şekilde belirleyici olmuş ve hiçbir eleştiriye imkan tanımamıştır. Ancak 1980 sonrası süreçte, Kemalizm eleştirilerine paralel olarak ulusal kimlik politikası da ciddi anlamda eleştirilerin muhatabı olmuştur. Eleştirilerin bulunduğu kitlesel karşılığa bakarak, Kemalizm’in başarılı bir girişim olarak süreklilik kazanmadığı söylenebilir.

Bu dönemde dinsel ve etnik temelde, ama aynı zamanda cinsel, kültürel yaşam alanları içinde oluşan kültürel kimlik talepleri ve çatışmaları, Türkiye’de de sistem-kurucu ve sistem-dönüştürücü bir nitelik içinde etkili olmaya başladı. Yeni gelişmeler, bir toplumsal gerçeklik olarak yaşamın her alanında hissedildi, ciddi kırılmalara, değişim ve dönü-

şümlere yol açtı (Keyman, 2007: 218-219). Türkiye’de bu dönemdeki değişimin kapısını, Kemalist modernleşme programına yönelik ciddi sayılabilecek eleştiriler aralamıştır. Bu eleştiriler; devlet merkezci ve yukarıdan-aşağıya modernleşme modeli, Türk etnik çekirdeğine dayalı milli kimlik kurgusu ve laiklik anlayışı üzerinde yoğunlaşmıştır.

Eleştirilerin yoğunlaşmasına paralel olarak kimlikler siyasetinin çoğulcu ortamda şekillenmesi, Kemalist modernleşme modelini ve Türk milliyetçiliğini ciddi anlamda sıkıntıya sokmuştur. Özellikle İslamcıların demokrasi ve muhafazakârlık bağlamında, Kürt milliyetçilerinin ise sosyalizm ve insan hakları çerçevesinde kendilerini yeniden inşa ederek yaşam alanlarını genişletme talepleri, çağdaş değerlere açık olma ve ilerçilik iddiasıyla ortaya çıkan Kemalizm’in muhafazakâr ve otoriter eğilimler sergilemesine yol açmıştır. Muhafız unsurların değişme ve yenileşmeyi, kendi varlıklarını hissettirme ve çıkarlarını koruma adına istemesi; Kemalistlerin ise değişim ve yenileşmeye, laiklik ve cumhuriyeti koruma adına karşı çıkması, önemli gelişmelerin odağında bulunan Türkiye’yi ciddi gerilimlerle karşı karşıya bırakmıştır.

Çoğulcu kimlikler siyaseti ikliminde dine karşı geliştirilen tavırlardaki liberalleşme, İslam’ın tekrardan sosyal kontrol aracı haline gelmesinde önemli bir rol oynamıştır. Örneğin Turgut Özal’ın başkanlığını yaptığı Anavatan Partisi’nin liberal politikaları, devletin dinle olan ilişkisinde liberalleşme yönünde bir farklılaşmaya yol açmıştır. Bu politikalar, Kemalizm’i kimlik siyasetinin söylemi olarak kabul edenler tarafından şiddetli bir şekilde eleştirilmiştir. Hatta 28 Şubat 1997’de Milli Güvenlik Kurulu (MGK) aracılığıyla Generallerin Refah-Yol Hükümeti’ne imzalatırdığı “28 Şubat Kararları”, Özal Hükümetleri dönemindeki liberal politikalarla çevre unsurlarına açılan alanların tekrar daraltılması olarak da yorumlanmaktadır. Laiklik ilkesinin tehdit ve tehlikeyle karşı karşıya kaldığı gerekçesiyle söz konusu MGK toplantısında alınan kararlarla, “İslamcı habitusun” daraltılması, hatta ortadan kaldırılması yönünde sivil iktidarlara baskı yapılmıştır.

28 Şubat MGK toplantısında generaller, laikliğin tehlikede olduğu iddiasıyla, dönemin koalisyon iktidarının büyük ortağı olan İslamcı Refah Partisi’ne karşı muhtıra niteliği taşıyan bir dizi önlemler paketi sunmuş ve takibini de bizzat kendileri üstlenmişlerdir. Ancak bu önlemlere rağmen beş yıl gibi kısa bir süre sonra İslamcı gelenekten gelen Ak Parti,

sürpriz bir şekilde büyük bir çoğunlukla iktidara geldi. Bununla da kalmadı sürekli olarak oylarını artırıp ikinci ve üçüncü dönem iktidarını ikame ederek kendi içinden bir cumhurbaşkanı da çıkarabildi. Bu durum Kemalizm açısından birçok çıkmaz ve sıkıntıya işaret etmekteydi. Özellikle resmi ideoloji ile geniş halk kitleleri arasındaki doku uyumsuzluğu, uzaklık ve bunların yol açtığı karşılıklı kuşkular söz konusu çıkmazları besleyen en temel dinamiklerdir. Ak Parti hükümetlerinin içeride ve dışarıda geliştirdiği politikalar; özellikle de Avrupa Birliği politikaları, bir yandan Kemalizm’le arasındaki gerilimleri artırırken, diğer yandan da gerilimleri besleyen dinamiklerin gerilemesine yol açması açısından önem taşımaktadır.

Bu gelişmeler, Kemalizm’in bir yandan siyaset üretme konusunda gerilemesine yol açarken diğer yandan da devrimcilikle yola çıkan Kemalist yaklaşımı katılaştırarak muhafazakâr rotaya yöneltmektedir. Bütün bunlar kimilerine göre içinden çıkılmaz bir sorun olarak görülürken, kimilerine göre de Türkiye’nin önünü açan ve dünyayla entegre olmanın kapısını aralayan gelişmelerdir. Ancak kimlik siyaseti bağlamında yeni çatışma alanlarının oluşmasına ve yeni kutuplaşmalara da yol açmaktadır. Özellikle laikliğin ve üniter yapının tehdit altında olduğu algılaması, çatışma ve kutuplaşmanın odağına oturan tartışmaları yoğunlaştırmıştır.

Laiklik meseline taraf olanlar tartışmayı kostümler üzerinden yapmaya çalıştılar. Buna göre taraflar, üniversite öğrencilerinin başörtüsü takmasını ve takmamasını, genel yaşam biçimlerini sembolik anlamda ifade edebilecek bir durum olarak algıladılar ve tartışmalar bu algılamalar çerçevesinde gerçekleşti. Başörtüsünü Müslüman kadının varlık gerekçesini sembolize eden bir unsur olarak gören İslamcı ve muhafazakâr çevreler, bu konuda ısrarcı olunca; Türkiye’de çağdaşlaşmanın temsilcileri olduklarını söyleyenler, özellikle de kendilerini Kemalist olarak adlandıranlar, buna karşı asker ve yargının gücünü de arkalarına alarak topyekûn bir mücadele başlattılar. Başörtüsünü savunanlar da, karşı olanlar da temelde, dünya görüşleri ve yaşam biçimleri konusunda birbirlerine karşı geliştirdikleri güvensizlik duygusundan hareketle konumlanmışlardı. Aralarındaki güven bunalımı o kadar derindi ki, Demokrasiyi bile karşı tarafı güçlendiren bir anlayış olarak algılayıp, kimliklerini ve dolayısıyla da yaşam biçimlerini zaafa uğratabilecek bir unsur olarak görebiliyorlardı. Bu çerçevede kos-

tümler ve özellikle de başörtüsü, ideolojik anlamda bir yönlendirme aracı olmaktan çıkıp kimlik ifade etmenin en önemli sembollerinden biri haline geldi (Karakaş, 2006: 150). Laiklik meselesinde tartışmanın kostümler üzerinden yürütülmesi, “Türkiye’de modernliğin görüntüsünün daima öncelikli olmasından kaynaklanmaktadır (Kadıoğlu, 1999: 31). Başörtüsü sorunu hakkında yapılan tartışma ve tarafların konuya yaklaşımları bu duruma verilebilecek en tipik örnektir. Çünkü başörtüsü sorunu, modernliğin ideolojik yönünü ilgilendirdiği kadar kimlik ifade etmek amacıyla pratiğini de ilgilendiren bir soruna dönüşmüştür. Kemalizm’in gerilemesi, sadece İslamcılık siyaseti üzerinde geliştirilen İslami kimlik talebiyle açıklanamaz, aynı zamanda mikro milliyetçilik ekseninde geliştirilen Kürt kimliği talebi de özellikle üniter yapı anlayışı üzerinden etkili olmuştur. Bu gelişmelere bağlı olarak Kemalizm’in gerilemesinin yanında Türk milliyetçiliği siyaseti de git-geller yaşayarak bazı açmaz ve sıkıntılarla karşı karşıya kalmıştır.

Türk milliyetçiliği aslında hem resmi ideolojiyle olan ilişkisine hem de yeni gelişmeler bağlamındaki yeni kimlik taleplerine bağlı olarak; bir taraftan bazı dönemsel değişimler yaşarken diğer taraftan da belli bir gerileme sürecine girmiştir. Örneğin Müslümanlık, Türk tarihinin ayrılmaz bir unsuru olarak görülmeye başlanınca Kemalist milliyetçiliğin restorasyonu politikalarından sapılarak, Türk-İslam sentezi ülkücülüğüne varan bir yol açılmıştır. Bu gelişme, Türk milliyetçileri arasında bazı farklılaşmalara yol açarak, farklı grupların oluşmasına neden olmuştur. Ancak yol açtığı sorun sadece Türkçü çevrelerdeki fikir ayrılığı değil, esas olan Kemalizm’in kurguladığı Türk milliyetçiliğiyle taban tabana zıt bir düşüncenin ortaya çıkmış olmasıdır. Çünkü “Kemalizm, Türk milliyetçiliğini toprağa bağlı bir kimlik olarak tanımlar. Bu tanıma göre Türkiye coğrafi bir kavram, Türk halkı da bu toprak üzerinde yaşayan insanlar olarak kabul edilir” (Karal, 1981). Özellikle Türk-İslam sentezi ülküsü, Kemalizm’in anti-tezlerinden biri olarak siyasal arenadaki yerini almıştır (Öğün, 1995: 177-193). Günümüz şartlarında geliştirilen Türk milliyetçiliği siyaseti, küresel nitelikli gelişmeler karşısında konumlanma çabasıyla şekillenmektedir. Küreselleşme söylemiyle birlikte milli-devlet ve milli kimlikler, ideolojik-politik alanda belirli sıkıntılar yaşamaktadırlar. Sıkıntılarının yaşanmasında, mikro milliyetçiliklerin yükselmesi karşısında teritoryal ve irredentist karakterli milliyetçiliklerin gerileme sürecine girmesi etkili olmuştur.

Türk milliyetçiliği ekseninde geliştirilen kimlik siyaseti de söz konusu gelişmelerden etkilenmekte ve kendi varlığını sürdürürebilmek için geçmişte örnekleri olmayan ilişki biçimleri geliştirmektedir. Yeni geliştirilen ilişki biçimleri, içine düşülen sorunlu durumu göstermesi açısından önemlidir. Bu doğrultudaki işbirlikleri, toplumun sosyolojisinde yeterli karşılık bulamadığı için siyasal bir omurgaya dönüşmemiştir.

Dinsel ve Mezhepsel Kimliklerin Yükselişi

Modernliğin laik ve seküler içerikli söylemleri, kimlik tanımlamada din faktörünün etkisini göreceli olarak aşağılara çektiği bilinen bir gerçektir. Ancak 1980’li yıllara gelindiğinde din eksenli kimlik talepleri ve dinlere dayalı siyasal hareketler, gözle görülür bir yükseliş gösterirken, aynı zamanda toplumsal yaşamın temel belirleyici öğelerinden biri haline de dönüşmüştür. Günümüzde meydana gelen toplumsal gelişmelerin ve gerilimlerin önemli bir kısmının, dinsel inanış sistemleriyle ilişkili olması da bunun bir göstergesidir. Bu anlamda din hem karşıtlığın bir aracı, hem de birlik içerisinde sembolik bir iletişim kodu olarak işlev görmektedir. 1980 sonrasında Türkiye’de de dinsel ve mezhepsel temelli kimlik arayış ve taleplerinin yükseldiği görülmektedir. Dinsel kimlik talebiyle kimlikler siyaseti içerisinde yer alan İslamcılık, kısa zaman içerisinde kendi üst ve orta sınıfını ortaya çıkararak diğer kimlik siyasetleri, özellikle de resmi kimlik siyaseti açısından ciddi bir sorun ve tehdit olarak algılanmaktadır.

Dinsel Bir Kimlik Söylemi Olarak İslamcılık

Türkiye’de kimlikler siyaseti kapsamında ortaya çıkan farklılaşmalar, karşıtlığı besleyerek çeşitli alanlarda gerilimlere yol açmaktadır. Gerilimlerin en yoğun yaşandığı alan ise semboller ve de kadınların giyinme tarzını ifade eden kostümler üzerinde yaşanmaktadır. Sembolik alanlardaki mücadele, İslam ve laiklik arasında yaşanan karşıtlığın bir örneği olarak boy göstermektedir. Bu bağlamda ortaya atılan soruların gittikçe inandırıcı bulunması ise İslamcılar gibi anti-Kemalist muhalefet gruplarının siyasal yaşam içindeki etkinliğini artırmıştır. Aslında gelişmeler, “İslam’ın kültür içinde dinamik bir etken olarak tekrar doğması ve gittikçe artan bir şekilde bu özelliğini öne çıkarmaya başlaması anlamına geliyordu” (Robins, 1996: 76). Bu gelişmeler, milliyetçilik meşruiyetine dayalı Kemalizm’in eleştirilme, İslamcılığın ise inandırıcılık zeminini ve yükselme sürecini hazırlamıştır. Çünkü muhalif bir

söylem olarak konumlanan İslamcılık, diğer muhalefet hareketlerinin ulaşamayacağı toplum kesimlerine ulaşma imkânına sahip olarak kitlesel bir destek bulabilmiştir.

Yeni dönemdeki özellikleriyle İslamcılık, milli kimlik açısından da önemli bir sorun haline gelmektedir. Sorun da olmanın ötesinde yıkıcı bir güç olarak uluslaşmaya ve modernleşmeye karşı bir tehdit olarak algılanmaktadır. Kemalizm eksenindeki resmi söylem bu durumdan ciddi anlamda rahatsız olmakta ve kimi zaman baskı yöntemleri kullanarak muhalif kimlikleri sindirme yönünde adımlar atmaktadır. Ancak atılan adımlar ve alınan önlemler, İslami kimlik talebenin kimlikler siyaseti iklimindeki yükselişini engelleyememekte ve onun yerine koyabilecek bir değerler manzumesi inşa edememektedir. Çünkü Tapper'ın (1991: 7) ifade ettiği gibi “Kemalist doktrin, yaşamı organize eden ilkeler ve kimlik sunma konusunda İslam için bir alternatif değildi. Halk düzeyinde Kemalist doktrinler, İslam'ın ilahi kurallarının yerine geçemiyordu; bireysel düzeyde ise etik ve eschatology açısından ihtiyaçları karşılayamıyordu. İdeoloji ve değerler açısından yetersiz, yüzeysel ve zayıftı.” Ayrıca siyasal bir düşünce ve hareket olarak ortaya çıkan İslamcılıkla, Kemalist söylemin inşa etmeye çalıştığı model arasındaki ilişki karşılıklı yetersizlikleri de barındırıyordu. İslamcılığın modernlikle olan ilişkisinde yaşadığı yetersizliklere karşın, yeni dönemde dinsel kimlik taleplerinin güçlü bir şekilde kendini ifade etmeye başlaması, İslamcılığın siyaset sahnesindeki yerini güçlendirmesi anlamına geliyordu.

Bu süreçte İslamcı siyaset güçlenmesine paralel olarak bir dönüşüm de yaşamaktaydı. Modernleşmeci karakteriyle ortaya çıkmasına rağmen, süreç içerisinde meydana gelen konjonktürel gelişmeler, İslamcılığı söylem düzeyinde modern karşıtı bir harekete dönüştürmüştür (Gülalp, 2003: 38-40). Bu dönüşüm, İslamcılık açısından oldukça sancılı bir durumu ortaya çıkarmıştır. Çünkü sözü edilen dönüşümle birlikte modern olanla İslami olan arasında sonu gelmeyen bir etkileşim zemini oluşmuştur. Sosyal hayatın birçok alanında boy gösteren etkileşimler, İslami olana önemli sıkıntılar yaşatmaktadır. Karşıtlığın en yoğun yaşandığı alan, simgeler ve özellikle kadınların giyinme tarzıdır. Söz konusu karşıtlık, 1980'li yıllarda İslamcılık siyasi hareketini tarihinde hiç olmadığı kadar güçlendirmesine rağmen önemli bir paradoksu da eş zamanlı olarak yaşamasına neden olmuştur. Batı ve modernlik eleştiri-

risinde geleneksel radikalizminin dozunu artırmasına rağmen; yine tarihinde hiç olmadığı kadar da Batılı ve modern öğelere yakınlaşmıştır. Yaşanılan paradoks Türkiye’de İslamcı siyasetin geldiği noktayı ifade etmektedir. Bu gelişme aslında İslamcılığı tekrardan Batılılaşma eksenli başlangıç hedeflerine yöneltmiştir. Ancak, Kemalist ulusal bilinç, tarihsel süreklilik açısından İslam mirasını radikal bir biçimde reddettiği için, bu özellikleriyle de olsa İslam, “Kemalist söylemsel formasyonun bilinçdışı” (Yörük, 2002: 321) olmaya devam etmektedir. Bu durum, İslam’la Kemalizm arasında bir döngüsellik bulunduğunu göstermektedir. Bu döngü, bastırılan İslam’ın politik geri dönüşüyle, bastırılmışın yeniden bastırılması döngüsellliği içinde işleyen nevrotik bir yapıda cereyan etmektedir. Örneğin 28 Şubat 1997 tarihindeki MGK toplantısında İslamcı söylemiyle dikkat çeken iktidardaki Refah Partisi’ne karşı generallerin aldığı önlemler, görünürde İslamcılığın gerilemesine yol açan bir gelişme olarak algılanmaktaydı. Ancak beş yıl gibi kısa bir sürede yine aynı gelenekten gelen Ak-Parti, halkın desteğiyle birinci parti konumunu elde ederek iktidar olmuştur.

Sünni İslam anlayışının İslamcı siyaset üzerinden bir kimlik ifade etme biçimi haline gelmesi, Kemalist söylem açısından ciddi bir travma niteliği taşımaktaydı. Bu dönemde İslamcı siyaset anlayışının dinsel ve kültürel temelli kimlik inşa etme sürecindeki canlanmayı ifade eden çok sayıda gelişme mevcuttur. Bunlar arasında hem iç hem de dış gelişme ve etkenler bulunmaktadır. Dış gelişmeler için, İslam coğrafyasında yükselen İslami Hareketler ve bunların entelektüel birikimlerinin Türkçeye tercüme edilmesinden ve soğuk savaş sonrası süreçte Batı’da İslam karşıtlığını ifade eden tutum ve algılamaların oluşmasından söz edilebilir. İç gelişmeler arasında ise 1990’lı yıllardan itibaren Refah Partisi’nin siyaset sahnesindeki yükselişi ve iktidar ortağı konumuna gelmesi, cemaat ve tarikatların güçlenmesi, radikal İslami akımların varlığını hissettirmeye başlamaları, bütün bunlara karşı “28 Şubat Süreci” olarak isimlendirilen karşı önlem alma çabaları ve nihayet Ak Parti iktidarları gibi önemli gelişmeler bulunmaktadır. Bu gelişmeler, kimlikler siyaseti içerisinde İslamcılığın yeni ve etkili bir konum kazanmasına neden olan faktörlerdir.

İslamcılığın yükselmesini etkileyen iç faktörlerden biri olarak sayılan “Ak Parti iktidarı süreci” ile İslamcılık arasındaki ilişki, diğerlerine göre daha tartışılır bir konudur. İslamcıların, Ak Parti iktidarıyla

olan ilişkisini “tevafuk, tenakuz ve paradoks” kavramlarıyla açıklamak mümkündür. Çekirdeğini İslamcı gelenek içerisinde yetişen siyasetçilerin oluşturduğu ve belirli bir koalisyonu da ifade eden Ak Parti’nin icraatlarına bakıldığında, özellikle son yıllardaki açılım politikaları, demokratik arınma süreçleri ve anti-demokratik güçlere yönelik yürütülen mücadeleler, İslamcılarla Ak Parti’nin bir tevafuk halinde olduğunu ve yollarının kesiştiğini göstermektedir. Bu durum tabii ki, İslamcıların Ak Partiye destek vermesini de beraberinde getirmektedir. Çünkü bu tevafuk, İslamcılara hem maddi hem de manevi anlamda çok önemli imkânlar, pozisyonlar ve mevkiler kazandırmaktadır.

Tenakuz boyutunu, İslamcılık akımının Cumhuriyet’in kurucu iradesinin muhalif söylemi olması ve öteki pozisyonu oluşturmaktadır. Oysa İslamcıların Ak Parti’yle iktidarda buluşması, bu muhalif damarı zayıflatan ve bir takım çelişkiler yaşatan bir gelişme olarak değerlendirilebilir. Örneğin Ortodoks İslamcılık açısından NATO emperyalisttir, ancak Ak Parti için reel politika bağlamında ABD ve NATO’yla işbirliği bir gereklilik olarak görülmektedir. Bu ilişki tenakuzun ipuçlarını ortaya çıkarmaktadır ki, somut gelişmelerde de bu durum görülmektedir. Tenakuz, Kürecik’teki NATO füze kalkanı ve neo-kapitalist sisteme yönelik tavırlarda somutlaşmaktadır.

Paradoks ise tenakuzun bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Tenakuzun yarattığı gerilimler, bir paradoksa dönüşerek İslamcı kesimde akıl tutulmaları meydana getirebilmekte, olaylar karşısında tavır alamama veya söylemle uygulamanın uyumlu olmaması gibi durumlar paradoksal bir yapı ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla İslamcıların Ak Parti iktidarıyla olan ilişkisi gerçekten de ilginç ve analiz edilmesi gereken bir süreci ifade etmektedir. Özellikle İslamcılığın muhalif damarını yitirmesi tehlikesi önemli başlıklardan birini oluşturmaktadır. Diğer taraftan bakıldığında yıllarca ötelenmiş, horlanmış, öteki olarak bakılmış ve kıyıda baktırılmış kimselerin irade kullanması, taleplerinin gündeme getirilmesi ve bunun yaşamda karşılığını inşa edebilme imkânını tanınması açısından da, Ak Parti iktidarı İslamcılar açısından çok şey ifade etmektedir. Bütün bu gelişmeler, liberal-muhafazakâr ikilisinin etkisinde çeşitli renkleri bünyesinde barından melez, kaygan ve parçalanmış yeni bir kimlik politikasının ikamesi anlamına mı gelmektedir? Sorusu ayrıca irdelenmeye muhtaçtır. Çünkü Türkiye’de İslamcılığın, muhafazakâr düşünce ile olan ilişkisinden dolayı sağcılığa/

milliyetçiliğe bulaşmış bir damarı bulunmaktadır. Bu damar, İslamcılar zaman zaman milliyetçi ve muhafazakâr söyleme yakınlaştırmaktadır. Bütün bunlar, Ak Parti'nin İslamcılığın siyasal temsilcisi olduğu yönünde güçlü bir tespit yapmaya imkân tanımamaktadır. Ancak parti yöneticilerinin İslami kimliği temsil etmeleri ve kökenleri itibariyle İslamcı siyasetten gelmiş olmalarının yanında İslami kimliklerini kamusal alana taşımaları, öteki algılamasına maruz kalan İslamcılığın ve İslami kimliğin baskıdan kurtulmasına ve siyasette etkili bir pozisyon almasına kapı aralamaktadır.

Mezhepsel Bir Kimlik Söylemi Olarak Alevilik

Toplumsallaşma sürecinde temel kurumsal ilişki ağlarından biri olması dolayısıyla din, sunduğu modellerle bireyler için hazır davranış kalıpları sağlayarak, toplulukla bütünleşmesine önemli katkılarda bulunmaktadır. Özellikle dünya ölçeğinde etkili olmak isteyen dinlerin oluşturduğu dinsel kimlikler, yorum ve mezhep farklılıklarına bağlı olarak alt kimlikleri de ihtiva etmektedir. “Müslüman kimliğinin” bünyesinde, “Sünni kimliği” ve “Alevi kimliğini” taşıması bu durumun tipik örneklerinden biridir. 1980’li yıllardan itibaren kimlikler siyasetinin çoklu taraflarının oluşmasına neden olan Kemalist Pandora kutusunun açılmasıyla, dinsel kimlik bağlamında sadece Sünni Müslüman kimliği (İslamcılık) değil, aynı zamanda Alevi Müslüman kimliği (Alevilik) talebi de çıkmıştır. Esasında Alevilik, farklılıkları içeren yapısıyla Anadolu’da İslam’ın bir alt kültür grubu olarak varlığını sürdüren bir toplumsal kesim idi. 1970’li yıllarda sağ-sol ayrışmasının toplumsal tabanı büyük ölçüde Alevi-Sünni farklılığına da dayandığı için, Alevilik siyasi ortamda bir aktör olarak şekillenmeye başladı ve İslam’ın alt kültürü olmaktan uzaklaştı. Çünkü “bu dönemde özellikle genç Alevilerin ezici çoğunluğu sol örgütleri desteklemekte ve hatta bazı radikal sol örgütlerin üyeleri neredeyse tamamen Alevilerden oluşmaktaydı.” (Bruinessen, 2009: 50). 1980’den sonra Türkiye’nin yaşadığı kimlikler siyasetindeki çoğulculuşma, bir alt kültür grubu olan Aleviliğin yeni talepler bağlamında sesinin daha gür çıkmasına zemin hazırladı.

Alevilik, bir kimlik talebi olarak yaşanan gelişmeler karşısında kendi pozisyonunu almaya çalışarak resmi düzeyde belirlenen din politikalarını zorlamıştır. Zorlamaya da devam etmektedir. Aleviler, geçmişte olduğu gibi yeni dönemin başlarında da kendilerini sol partiler içe-

risinde ifade etmeye çalıştılar ancak, zamanla kendi dernek, parti ve oluşumlarında faaliyette bulunma yönünde eğilimler ortaya çıktı. Bu bağlamda çok sayıda dernek ve vakıf gibi çeşitli oluşumlar içinde örgütlenme sürecine girildi. Hatta siyasal yaşamda önemli bir varlık göstermeseler de daha önce kurulan Türkiye Birlik Partisi'ne benzer bir şekilde Barış Partisi isminde Alevi kimliği üzerinden siyaset yapan bir siyasi parti dahi kuruldu. Bu dönemde Alevilik üzerinden bir kimlik bilinci geliştirme çabalarının daha çok basın yayın alanında yoğunlaştığı görülmektedir. Özellikle 1990'lı yıllardan itibaren "Alevi toplumunun farklı yönlerini, tarihini, devletle ilişkilerini, ayinlerini ve öğretilerini ele alan bir yayın seli ortalığı kaplamıştır. Bunlar arasında yalnızca gazete makaleleri değil, pek çok baskı yapan kitaplar da yer almaktadır. Daha önceki örneklerin tersine, bu kitapların birçoğu bizzat Aleviler tarafından yazılmaktadır." (Shankland, 2010: 21).

Alevi kimliğinin yeni dönemdeki temel talepleri arasında cem evlerinin resmi düzeyde kabul görüp ibadethane statüsünde tanınması, dedelere maaş bağlanması, din ve ahlak kültürü dersinin seçmeli hale getirilerek içeriğinde Alevilik inanç bilgilerine de yer verilmesi gibi istekler bulunmaktadır. Ancak Aleviler, inanç ve kültürel değerler açısından homojen bir grup değildir. Hatta "Alevilik düşüncesi o kadar heterojendir ki, egemen anlatının yapısına meydan okuyabilen uyumlu bir görüş olarak değerlendirmek oldukça zordur." (Houston, 1999: 88). Buna karşın Alevilik, 1980 sonrası Türkiye'sinin yaşadığı demografik ve sosyolojik hareketliliğinin ve değişiminin sonuçlarından biri olarak, kimlikler siyaseti ikliminde genel bir çerçeveyi de ifade etmektedir.

Kışkırtılmış Mikro Milliyetçilik ya da Kürtçülük

1980'li yıllardan itibaren mikro milliyetçilik hareketlerinin kışkırtılmasına paralel olarak "etnik grup" veya "etnik topluluk" kavramlarıyla azınlıklar ve alt kültür grupları kültürel kimlikler ekseninde tanımlanmaya başlanmıştır. Yugoslavya'nın ve Sovyet-Rusya'nın dağılmasına paralel olarak yaşanan gelişmeler; bir yandan *etnik temizlik*, *etnik ayrımcılık*, *etnikçilik* ve *etnik çatışma* kavramlarının güncellenmesine neden olurken, diğer yandan da bu kavramların olumsuz yönlerini ortaya çıkarmıştır. Ancak Etni tanımlamalarının zamanla aidiyet ifade etmenin veya belli bir mensubiyet duygusu oluşturmanın bir aracı haline gelmesiyle birlikte, etniklik bilinci "etnik kimlik" kavramıyla karşılanmaya başlandı.

Türkiye’de etnik kimlik tartışmalarının odağında ise Kürtler bulunmaktadır. Etnik açıdan farklı, ancak Türklerle uzun süreli tarihsel ve kültürel birlikteliği bulunan Müslüman unsurların en büyüğü olan Kürtler, Cumhuriyet döneminde kurgulanan Türk milli kimliğinin söylemsel formasyonunun bilinçdışı olgularından biri haline gelmiştir. Bu özelliği Kürt kimliği söylemini, İslami kimlik gibi Kemalist söylemin kurucu ötekilerinden biri yapmıştır. 1924’le 1928 arasında gerçekleşen olaylar ve bu olaylar sürecinde Kemalizm’in takındığı tavırlar ve yapılan düzenlemeler, Kürtçü ve İslamcı tehditlerin bağlantılı bir şekilde algılandığını göstermektedir. Şeyh Said olayı ve sonrasındaki gelişmeler bu tutumun en bariz örneğiydi. Aslında PKK’nın Kürt siyasal hareketinin önemli aktörlerinden biri haline gelinceye kadar -1990’lı yıllar- İslamcılık, Kürt muhalefetinin en önemli dinamiğini oluşturuyordu. Kürt muhalefetinin sekülerleşme zemininde siyaset üretmesi ve bunun belirli bir çerçevede de olsa halk nezdinde kabul görmesinde PKK etkili olmuştur. Kemalizm’in Kürt bölgesine yönelik sekülerleştirme politikalarıyla PKK’nın bu yöndeki politikaları karşılaştırıldığında PKK’nın daha başarılı olduğu tespitini yapabiliriz.

Kürt siyasal hareketi ya da Kürt kimliği kurgusu sadece Türkiye sınırları içerisinde değil, aynı zamanda Irak, İran ve Suriye’yi kapsayan coğrafyada ortaya çıkan bir olgudur. Bu coğrafi bağlamda “Kemalizm, pan-Arabizm ve çeşitli sol düşünce akımlarının ideolojik etkileri, sosyo-ekonomik değişikliklerle birlikte laik ve popülist bir Kürt etnisite anlayışının gelişmesini sağladı, bu anlayış aristokratik ve dini yaklaşımların büyük ölçüde yerini aldı.” (Bruinessen, 2009: 34). Türkiye’de Kürt sorunu, Cumhuriyet’in kuruluşundan 1980’li yıllara kadar dönemsel özelliklere göre farklı tepkilerle gündemde kalmaya çalışmış olsa da dikkate değer bir varlık ortaya koyamamıştır. Ancak, 1980 sonrasında Kemalist Pandora kutusunun açılmasıyla birlikte sorun, ciddi anlamda niteliksel değişim yaşamaya başlamıştır. “Bu dönemden itibaren Türkiye’de Kürt sorununun doğası sert bir biçimde değişmiştir. Öyle ki, 1900’lü yıllardan tamamen farklı tarzda ideolojik bir biçim kazanarak ortaya çıkmıştır” (Yeğen, 2000: 565). Çünkü Kürtler, kendilerini, Türklükten ve Türk kimliğinden tamamen farklı bir kimlikle ifade etmeye başlamışlardır. Ancak Kürt kimliğinin talepleri konusunda açık bir yaklaşım görülmemektedir. Bundan dolayı taleplere yönelik farklı açıklamalar bulunmaktadır. Bu yaklaşımlar arasında

“Kürt sorunu”nu etnik temelli “kolektif bir kimlik problemi” olarak değerlendiren açıklamalar öne çıkmaktadır. Talebin yoğunlaştığı konular ise kültürel haklar üzerinedir. Diğer bir yaklaşım ise Kürtlerin bir “azınlık kimliğine” sahip olduğu yönündeki Avrupa Birliği referanslı tezlere dayanmaktadır. Kürt kimliği taleplerinin en radikal olanı ise bağımsız bir devlet üzerine inşa edilecek olan “Kürt etnik kimliğidir”. Ancak, PKK da dâhil bütün Kürt gruplar, bağımsızlık (ayrışma) konusunda açık bir söylem geliştirememektedirler. Son dönemlerde bu talep yerini “demokratik özerklik” söylemine bırakmaktadır.

Mikro milliyetçilik anlayışının canlanmasına paralel olarak 1980’li yıllar Kürt kimliği talebinin yeniden yükselişi, resmi söylem açısından yasaklanmış travmanın geri dönüşü anlamına geliyordu. Politik, kültürel ve militarist boyutlarıyla yükselen Kürt kimliği talebi, uzun süre bastırılmış olanın görünür hale gelmesiydi. Çünkü resmi söylem açısından Kürt kimliğinin tanınması popüler hale gelmişti. Ancak, Türk milli kimliği üzerinde yarattığı travma öylesine etkiliydi ki, söylem olarak ifade edilenin pratikte uygulanması o kadar kolay değildi. Konuyla ilgili küçük bir resmi mevzuat değişimi bile büyük gürültü çıkarıyordu (Karakaş, 2006: 163). TRT 6 örneğinde olduğu gibi bu tür değişimler zamanla daha az tepkiyle karşılanırsa da, Ak Parti hükümetinin geliştirdiği “demokratik açılım” politikasına yönelik tepkiler, aslında bu konuda bilinçaltılarının hala sıkıntılı olduğunu ve ajitasyonlara müsait zeminler oluşturabileceğini göstermektedir.

Karşıtlık, çatışma, empoze ve talepler çerçevesinde devam eden ilişkilere rağmen her iki taraf açısından bir arada bulunmayı zorlayan, güncel ve tarihsel unsurlar bulunmaktadır. Dolayısıyla soruna yönelik çözüm önerileri geliştirilmektedir. Ancak değişen koşullara rağmen sorun konusunda geliştirilen çözümlerin doğasında temelli değişiklikler olamamaktadır. Diğer bir ifadeyle sorun konusundaki değişim devam etmekte, yeni evrelere girilmekte fakat çözüm doğrultusunda geleneksel politikaların dışına pek fazla da çıkılamamaktadır. Geleneksel çözüm anlayışının iki açılımı bulunmaktadır. Birincisi, sorunu güvenlik meselesi olarak değerlendirip bu doğrultuda daha çok askeri önlemlerle çözme bakış açısıdır. Türk milliyetçileri ve askeri bürokrasinin şahin kanadı açısından çözüm, bu doğrultuda gerçekleşmelidir. Bu anlayışın temelinde sorunun, “devlete karşı bir başkaldırı ve terör” olarak görülmesi bulunmaktadır. Bu anlamda “Kürt milliyetçiliği söylemi, egemen

anlatı için bir alt-üst olma hali” (Houston, 1999: 89) olarak algılanmaktadır. İkincisi ise, bölgenin ekonomik açıdan geri kalmışlığı gündeme getirilerek, bölgeler arası dengesizliğin giderilmesiyle çözüleceği yaklaşımdır. Genel olarak sol Kemalistlerin ve askeri bürokrasinin bir kısmının benimsediği yaklaşımdır. Ak Parti hükümetleri bu yaklaşımlara üçüncü bir yolun eklenmesini sağladı. Demokratik açılım olarak da isimlendirilen söz konusu üçüncü yola göre sorunun siyasi boyutu daha önemlidir ve demokratik açılımlarla çözümlenmelidir. Son dönemlerde PKK-BDP çizgisi de bu görüş paralelinde hareket etmektedir.

Sorun, analiz edildiğinde gerçekten de önerilen ve uygulanmaya çalışılan ilk iki yaklaşım, sorunun önemli iki boyutunu karşılamaktadır. Yaklaşık otuz yıldır uygulanan bu yaklaşımlar, çözüme ulaşma konusunda başarılı olamamıştır. Bu durum, sorunun siyasi boyutunun çok daha önemli olduğunu göstermektedir. Üçüncü yol bağlamında AB’ye uyum sürecinde çıkarılan kanunlar ve yönetmeliklerle önemli ilerlemeler sağlandı, ancak sorunun tespiti, siyasi irade ve resmi yaklaşım tarafından kapsamlı bir şekilde yapılamadığı için etkili sonuçlar alınmadı. Son dönemdeki “demokratik açılım” yaklaşımının da hayata geçmesi ve olumlu sonuçlar vermesi, sürecin provokasyonlara açık olması nedeniyle ciddi anlamda zorlukları içermektedir. “İmralı süreci” veya “barış süreci” olarak isimlendirilen son girişimin, söz konusu zorlukları göreceli olarak aşma imkânına sahip olduğu görülmektedir. Bu süreçle birlikte Kürt sorununun yeni bir aşamaya geçeceği varsayımında da bulunulabilir.

Görülüyor ki, sorunun öncelikli ayağını siyasal talepler oluşturmaktadır, ancak sorunun siyasal boyutunun yanında sosyal, kültürel ve ekonomik yönleri de bulunmaktadır. Konu bu açılardan da ele alınarak tartışılması gerekmektedir. Ne var ki, bu boyutlarıyla sorun, iç dinamiklerin yönlendirmesiyle bugüne kadar tartışılamamıştır. Sorunun farklı biçimlerde ele alınışı, daha çok dış dinamiklerin devreye girmesiyle sağlanabilmektedir. Özellikle Ak Parti’nin iktidara gelmesiyle estirilen AB rüzgârı, böyle bir tartışmayı başlatarak bu konuda belirli beklentilerin oluşmasını sağlamıştır. Bu beklenti, geniş Kürt kitlelerine de yansımış, hatta bazı seçimlerde bölgede Ak Parti’ye belli bir yönelişe kapı aralamıştır. Ancak, Kuzey Irak’ta Amerika ile işbirliği yapan Kürtlerin bölgeye yönelik politikaları ve Türkiye’deki Kürtleri temsil ettiği iddiasını taşıyan Kürt kökenli politikacıların PKK paralelinde

politika üretmeleri, demokratik açılımları önemli ölçüde kısıtlayarak, Ak Parti'nin çözüm arayışlarını kimi zaman sekteye uğratmaktadır. 2013 yılına gelindiğinde bu konuda daha iyimser bir iklimin oluştuğu da görülmektedir. Hükümetin “İmralı süreci” politikasına yönelik olarak, hem Türk hem de Kürt halkı tabanında önemli bir kredi açıldığı ve iyimser bir beklenti içine girildiği görülmektedir. Önceki girişimlere göre siyasal ve toplumsal desteği oldukça güçlü olan bir süreçtir ancak, yine de başarıya ulaşma noktasında büyük güçlükler bulunmaktadır.

Bütün bu gelişmeler, Kürt sorunu konusunda yeni sonuçlar doğurmaktadır. Bunlardan biri konuyla ilgili eski dengelerin değişmesine bağlı olarak çözüm imkânının ortaya çıkmasıdır. Bir diğer sonuç ise yeni dengeler kapsamında geliştirilen açılım politikasının başarısız olması durumunda, Türk kimliği açısından Kürt sorunun çözümsüzlük sarmalına dönüşmesine bağlı olarak “Türk sorunu”nun ortaya çıkma ihtimalidir. Çözümsüzlük sarmalının güçlenmesi durumunda sorun, dış dinamiklere teslim edilerek, çözümün onlardan beklenmesi gibi bir duruma da neden olabilir. Gelişmeler bütün çıplaklığıyla gösteriyor ki, Kürt sorunu, Türkiye'nin ve kuşatıcı nitelikli bir kimlik politikası imkânının aleyhine bir boyut kazanmaktadır. Böyle bir durumun yaşanmasında resmi ideolojinin çözüm perspektifinin yetersizliği kadar, kimi politikacıların soruna ilişkin samimi olmayan yaklaşımları ve Kürt milliyetçilerinin önde gelenlerinin militarist söylem ve eylemleri de sorumludur. Diğer bir engel ise Kürt sorunuyla, PKK (terör) sorununun aynı şeylermiş gibi algılanmasıdır. Bu algılama, hem Kürt milliyetçileri arasında hem de demokratik açılım çerçevesinde önerilen çözüme karşı çıkanlar arasında yaygın bir kabul görmektedir.

Sonuç

Modernleşme/Batılılaşma sürecinin yarattığı toplumsal değişim ve kimlik kurguları, Osmanlı Türkiye'sinden günümüze yaşanan iç ve dış gelişmeler bağlamında dönemsel farklılıklarla biçimlenmiştir. Osmanlı kimliğiyle başlayan kimlikler siyaset arenasında II Meşrutiyetle birlikte İslami kimlik, Türk kimliği ve Batılı kimliğin güçlü bir şekilde yer almasının yanında zayıf da olsa liberal ve sosyalist eğilimlerin de ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı Türkiye'sinde kimlikler siyaseti çerçevesinde geliştirilen farklı kimlik politikaları, İmparatorluk ideolojisi ve bu ideolojiyi devamlı kılma adına benimsenen Batılılaşma po-

litikası daima bir üst kimliği zorunlu kılmıştır. Dolayısıyla kimliklerin oluşumunda farklı siyasalar etkili olsa da ortak noktalar ve hedeflerde birlik söz konusu olabiliyordu. Buna karşın Cumhuriyet Türkiye'sinde kimlik siyaseti, homojen bir yapının resmi ideoloji haline gelmesiyle birlikte ayrışmanın ve hatta çatışmanın aracı haline gelmiştir.

Cumhuriyet döneminde resmi ideoloji referanslı tekçi kimlik anlayışı dayatılmasına rağmen, farklı kimlik taleplerinin de içsel ve örtülü olarak varlığı dikkat çekmektedir. 1923'ten 1940'lı yıllara kadar geçen süreyi kapsayan rejimin kuruluş ve istikrara kavuşma sürecinde değişim, daha çok jakoben bir eğilim gösterirken, topluma benimsemesi için sunulan kimlik de aynı niteliğe sahip olmuştur. Bu dönemde bürokrasi, ideolojik değiştirme modelinin temel aktörü olmuştur. Çok partili süreç başlayınca modernleşme ekseninde yaşanan değişim ve kimlik kurguları, ekonomik süreçler bakımından kapitalizm, siyasal süreçler bakımından demokrasi, toplumsal süreçler bakımından da kır-kent nüfusundaki hareketliliğin neticesi olarak kentleşme ve sınıflaşma olgularını ortaya çıkarmıştır. Bu dönemde kimi zaman bürokratik vesayet devreye girse de sözü edilen olgular, toplumsal değişimin ve kimlik kurgulamanın temel dinamikleri olmaya devam etmiştir. 1980'li yıllar ise dünya ve Türkiye için yeni gelişmeler açısından adeta bir milat oluşturmaktadır. Bu dönemden itibaren egemen kimlik politikalarını baskı altına alan çoğul kimlik talepleri ortaya çıkmaktadır. Çoğul kimlik talepleri, rejimin varlığına kasteden temel tehditler olarak görülmüş ve bunun yarattığı gerilim, Türkiye'de toplumsal değişimin de gerilim alanlarından birini oluşturmuştur. Gerilimler, olumlu olumsuz bir çok yeni gelişmeye yol açarken çoğul kimlik talepleri, dar çerçevede de olsa tartışılır hale gelmektedir. Tartışmalar, Türk modernleşmesinin temel karakteristikleri üzerinde yoğunlaştığı için başta laiklik esasları ve Türk milletinin etnik kökeni olmak üzere milliyetçi tarihin tüm temel mitlerinin sorgulanmasının önünü açmıştır. Günümüz Türkiye'sindeki gelişmeler, bu zemin üzerinde şekillenmeye devam etmektedir. Sorunlar da çözümler de, çatışmalar da uzlaşmalar da söz konusu zemin üzerinde ortaya çıkan toplumsal gerilim alanlarında aranmaktadır.

Kimlikler siyasetini eşgüdümleyecek bir üst kimlik ve ideolojinin oluşturulamaması, Cumhuriyet döneminin en önemli sorunlarından birine dönüşmüştür. Bunun somut görünümünü, çok partili hayata geçiş denemelerindeki vaziyet alışlarda ve çok partili yaşamla birlik-

te girilen liberalleşme sürecindeki siyasal çatışmalarda görmek mümkündür. 1980 sonrası ise, sözünü ettiğimiz vaziyet alışların iyice su yüzüne çıktığı dönem olmuştur. Bu dönem Türkiye’inde konular ve pozisyonlar, kimlikler siyaseti üzerinden elde edilmeye çalışmıştır ki; bu anlamda *Kemalizm, İslamcılık, Kürtçülük ve Alevilik* bu sahnenin temel aktörleri haline gelmişlerdir. Örneğin Türkiye’de 1980’li yıllardan itibaren başlayan çoğul kimlik talepleri ve bu doğrultudaki sosyopolitik gelişmeler, toplumsal yaşamın bütün boyutlarını etkisi altına alarak birçok olumsuz gelişmenin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Postmodern darbe olarak da nitelendirilen “28 Şubat süreci”, Kürt Sorunu temelinde gerçekleşen “düşük yoğunluklu savaş” ve arka arkaya yaşanan “ekonomik krizler” olumsuz sonuçlara verilebilecek belirgin örneklerdir. Buna karşın homojen, tekçi ve katılaşmış milli kimlik anlayışının çözülme sürecine girerek daha kuşatıcı ve dışlayıcı olamayan kolektif kimlik arayışının önünün açılması da, bu sürecin bir diğer sonucu olarak ortaya çıkmıştır.

Son otuz yılda Türkiye’de ve dünyada meydana gelen gelişmeler, Türk toplumu açısından yeni bir siyasal iklimin başladığına işaret etmektedir. Bu iklim, statükocu yaklaşımın eleştirilmesiyle farklılıkların tanınması yönünde yeni açılımlar sunmaktadır. Buna bağlı olarak, dünyadaki gelişmelere de paralel bir biçimde kültürel düzeyde çoğulcu kimlik anlayışı, İslam’ın farklı mezheplerine ve özellikle Kürtler olmak üzere etnik unsurların kimlik taleplerine belli bir kapı aralamıştır. 1990’lı yıllarda iyice şekillenmeye başlayan yeni siyasal iklim, Türkiye’nin Batılılaşma sürecinde yaşadığı ve dışa yansıttığı kimlik ikileminin yarattığı gerilim üzerinde kurgulandığı için, önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Çünkü sözü edilen gerilim, bir yandan ülkenin dinamik güçlerinin iradesini kırarken diğer yandan da resmi politikalarla ilan edilen Batılılaşma hedeflerini başarısızlığa mahkûm eden bir krize yol açmaktadır.

Karşıtlıklar temelinde ortaya çıkan farklı toplumsal kesimler, farklılıklarını koruma ekseninde politika üretmede ısrar ettikleri için, çözümü oldukça zor gerilimler yaşamaya devam etmektedir. Bütün kesimlerde görülen bu politikanın özünde, farklılıkların korunması adına, tek doğruyun kendi doğruları olduğu gibi katılaşmış kutuplaşmaları içeren bir sorun bulunmaktadır ki; bu durum çözümleri geciktirmekte ve hatta imkansız hale getirmektedir. Örneğin *başörtüsü, dini eğitim, laiklik,*

cumhuriyetçilik, insan hakları, demokratikleşme, Kıbrıs ve Kürt sorunu gibi gerilim dinamiklerine farklı kesimlerin yaklaşımları, sorunları katılaştıran kimlikler siyaseti çerçevesinde şekillenmektedir. Bütün bu etkileşim ve sorunların odağında bulunan Türkiye, geleceğiyle ilgili önemli kararlar vereceği bir yol ayrımıyla ve yeni istikametler belirleme durumuyla karşı karşıya bulunmaktadır. Diğer bir ifadeyle bu gelişmeler, Türkiye'nin etkili bir gelecek kurgusu oluşturma noktasında önemli değişim sancılılarıyla karşı karşıya bulunduğunu göstermektedir.

Katlaşmış sorunların üstesinden gelinebilmesi için öncelikle yaşadığımız coğrafyayı çeşitli boyutlarıyla temsil edebilecek bir üst kimliğin yeniden tahayyül edilmesi gerekmektedir. Türkiye ancak böylece içteki ve dıştaki imajını olumluya çevirebilecek sıçramalar yapabilecektir. Bunun için de, Cumhuriyetle birlikte inşa edilen milli kimliğin ötekileştirdiği iç unsurlarla olan sorunlara güçlü bir iradeyle gerçekçi çözümler getirilmesi zorunludur. Devam etmekte olan “Ergenekon soruşturması” ve demokrasiyi güçlendirmek için ileri sürülen “açılım politikaları” bu konuda ön açarak sorunların çözümüne ciddi düzeyde katkıda bulunma şansı sunmaktadır. Ancak, soruşturmanın ve demokratik açılımların bir yönüyle amacından saptırılmaması, diğer yönüyle de çağdaş yaşam karşıtlığı ve TSK düşmanlığı yapıyor söylemiyle çarpıtılmaması hayati önem taşımaktadır. Ayrıca süreçlerin sağlıklı işleyebilmesi için sivil siyaset alanının genişletilmesi ve istikrar kazanması gerekmektedir. Bunda ise, iktidar ve muhalefetteki sivil siyaset aktörlerinin becerisi belirleyici olacaktır. Bütün bu gelişmeler karşısında Türkiye, yaşadığı sorunlara gerçekçi ve uzun vadeli çözümler bulduğu oranda etkili ve kuşatıcı bir kimlik politikasını yeniden tahayyül etme imkânı oluşturabilecektir.

Kaynaklar

AHMAD, F. (2010) *Bir Kimlik Peşinde Türkiye*, (çev.) Sedat Cem Karadereli, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Baskı, İstanbul.

AKÇURA, Y. (1976) *Üç Tarz-ı Siyaset*, (Haz.) Enver Ziya Karal, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

AKMAN, A. (2002) “Milliyetçilik Kuramında Etnik/Sivil Milliyetçi-

lik Karşıtlığı”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 82, 89.

BAYART, J. François (1999) *Kimlik Yanılsaması*, (çev.) M. Moralı, Metis Yayınları, İstanbul.

BORA, T. (1991) *Devlet, Ocak, Dergah*, İletişim Yayınları, İstanbul.

BRADLEY, H. (1996) *Fractured Identities: Changing Patterns of Inequality*, Polity Press, Cambridge.

BRUINSEN, Martin V. (2009) *Kürtlük, Türklük, Alevilik: Etnik ve Dinsel Kimlik Mücadeleleri*, (çev.) Hakan Yurdakul, 8. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul.

DUNN, Robert G. (2000) “Identity, Commodification and Consumer Culture”, J. E. Davis, (ed.), *Identity and Social Change*, Transaction Publishers, New Brunswick, s. 109.

GEORGEON, F. (1986) *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura (1876-1935)*, (çev.) Ali Er, Yurt Yayınları, Ankara.

GIDDENS, A. (2004) *Sağ ve Solun Ötesinde: Radikal Politikaların Geleceği*, Metis Yayınları, İstanbul, 3. Baskı.

GÖKALP, Z.(1990) *Türkçülüğün Esasları*, MEB Yayınları, İstanbul.

GÜLALP, H. (2003) *Kimlikler Siyaseti: Türkiye’de Siyasal İslam’ın Temelleri*, Metis Yayınları, İstanbul.

HOUSTON, C. (1999) “Civilizing Islam, Islamist Civilizing? Turkey’s Islamist Movement and the Problem of Ethnic Difference” *Thesis Eleven*, Number 58, August, Sage Publications, London, s. 88.

KADIOĞLU, A. (1999) *Cumhuriyet İradesi Demokrasi Muhakemesi*, Metis Yayınları, İstanbul.

KARAL, E. Z. (1981) *The Principles of Kemalism*, Derleyenler: Özbudun, Ergun ve A. Kazancıgil, Atatürk: Founder of e Modern State. C Hurst and Co., London

KARAKAŞ, M. (2006) *Küreselleşme ve Türk Kimliği*, Elips Kitap, Ankara.

KARAKAŞ, M. (2008) “II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri”, *Yüzüncü Yılında II Meşrutiyet*, (ed.) Asım Öz, Pınar Yayınları, İstanbul, s. 69.

KARPAT, H. Kemal (2009) *Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji*, Timaş Yayınları, 3. Baskı, İstanbul.

KAYALI, H. (2003) *Jön Türkler ve Araplar, Osmanlıcılık, Erken Arap Milliyetçiliği ve İslamcılık (1908-1918)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2. Baskı.

KEYDER, Ç. (1996) *Ulusal Kalkınmacılığının İflası*, Metis Yayınları, Ankara.

KEYMAN, E. Fuat (1998) “Globalleşme ve Türkiye: Radikal Demokrasi Olasılığı”, *Küreselleşme Sivil Toplum ve İslam* içinde, Der: E. Fuat Keyman, A. Yaşar Sarıbay, Vadi Yayınları, Ankara, ss. 34-55.

KEYMAN, E. F. (2007) “Kültürel Kimlik Olgusunu Yeniden Düşünmek”, *Doğu Batı Düşünce Dergisi*, Yıl 10, Sayı 41, s. 218-219.

LACLAU, E. (2000) *Evensellik, Kimlik ve Özgürleşme*, Çev: Ertuğrul Başer, Birikim Yayınları, İstanbul.

LANDAU, Jacob M. (1981) *Pan-Turkism in Turkey: A Study of Irredentism*, C. Hurst & Company, London.

LANDAU, Jacob M. (1994) *The Politics Of Pan-Islam Ideology and Organization*, Clarendon Press, Oxford.

MARDİN, Ş. (1991) *Türk Modernleşmesi*, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖĞÜN, S. Seyfi (1995) *Modernleşme, Milliyetçilik ve Türkiye*, Bağlam Yayıncılık, İstanbul.

ROBINS, K. (1996) “Interrupting Identities: Turkey/Europe”, Stuart Hall, Paul Du Gay, (eds), *Questions of Cultural Identity*, Sage Publications, London, s. 68-69.

TAPPER, R. (1991) “Introduction” Richard Tapper, (Ed.), *Islam in Modern Turkey: Religion, Politics and Literature in a Secular State*, I.B. Tauris & Co Ltd. London, s.7.

TUNAYA, T. Zafer (1998) *Türkiye’de Siyasal Partiler, İkinci Meşrutiyet Dönemi*, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 440-474.

SHANKLAND, D. (2010) “Antropoloji ve Etnisite: Yeni Alevi Hareketinde Etnografyanın Yeri”, Editörler: Olson, T., E. Özdalga ve C. Ra-

udvere, *Alevi Kimliği*, Çeviri: Bilge Kurt Torun ve H. Torun, 3. Baskı, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, s. 21-33.

SMITH, Anthony D. (1991) *National Identity*, University of Nevada Press, Nevada.

TEKİNALP, (1937) *Le Kemalimse*, Ch. XV, (8), Felix Alcan, Paris.

TİMUR, T. (2010) *Osmanlı Kimliği*, 5. Baskı, İmge Kitabevi, Ankara.

YEĞEN, M. (1999) “The Kurdish Question in Turkish State Discourse”, *Journal of Contemporary History*, Vol. 34(4), Sage Publications, London, s. 565.

YILDIZ, A. (2001) *Ne Mutlu Türküm Diyebilene, Türk Ulusal Kimliğinin Etno-Seküler Sınırları (1919-1938)*, İletişim Yayınları, İstanbul.

YÖRÜK, Z. (2002) “Politik Psişe Olarak Türk Kimliği”, *Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik*, Cilt 4, İletişim Yayınları, İstanbul.